

DEDE KORKUT KİTABI/KİTAB-I DEDEM KORKUT OĞUZ KAHRAMANLIK DESTANI VE KİTAB-I KORKUT*

V. M. JIRMUNSKIY

Çeviren: Atilla BAĞCI**

Özet:

Kitab-ı Dedem Korkut adıyla bilinen Dresden nüshasının tespit edilmesiyle sadece Türk halkları için değil tüm bilim dünyası için yeni bir dönem başlamıştır. Dede Korkut Hikâyeleri olarak bilinen Oğuz boylarına ait destanların tespiti bütün bilim camiasında büyük heyecan uyandırmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin Vatikan nüshasının bulunması ise bu heyecanı artırmıştır. Vatikan nüshası Dresden nüshasında görülen bazı okuma sorunlarının giderilmesini sağlamıştır. Bu destanlar Oğuz Türklerine ait olmasına rağmen tüm insanlığın kültürel değeri olarak görülmelidir. Dede Korkut Oğuz boylarının, özellikle de Müslüman Türk halklarının ortak değeridir. Dede Korkut, halkın bilgisi, yol göstericisi, kâhini, hekimi, ozanı ve saygıdeğer kutsal figürüdür. Tahta çıkan hakanların veziridir, hakanlar onun önünde eğilir, ona saygı gösterirlerdi. O, iradesiyle hakanı tahta çıkartır ve tahttan indirir. Hakan ve halk onun kararlarını ve söylediklerini yaparlar. V. M. Jirmunskiy, yazılı ve sözlü kaynaklara dayanarak Dede Korkut'un tarihî ve efsanevi kişiliğine ait özellikleri tespit etmiştir. Korkut adı etrafında sayısız menkıbe teşekkül etmiştir. Korkut'un yaşı, yaşam yeri ve mezarının bulunduğu yer, ölümden kurtulmak için kaçmaya başladığı ve dünyanın merkezi olan Sır-Derya Nehri'dir. Şamanlık inancının şaman-ozanı olan kâhin Korkut-Ata kültü teşekkül etmiş, bu kült ve Korkut motifi Oğuz halklarının batıya ilerlemeleri neticesinde Kafkasya ve Anadolu sahasında da yayılmıştır. Kimi tarihî kaynaklar Korkut Ata'yı Hz. Muhammed'in çağdaşı olarak göstermiş, o, Hz. Muhammet'e iman etmiş, Müslüman olmuş ve Oğuzlar arasında İslam'ın tebliğcisi

* Bu metin V. M. Jirmunskiy'nin *Книга Дедэ Коркута /Китаб-и Дедем Коркут /Огузский Героический Эпос II «Книга Коркут»* [Книга Дедэ Коркута / Kitab-i Dedem Korkut / Oğuzskiy Geograficeskiy Epos i <Книга Кorkuta>] (Dede Korkut Kitabı /Kitab-ı Dedem Korkut /Oğuz Kahramanlık Destanı ve “Korkut Kitabı”) adıyla 1962 tarihinde SSCB Bilimler Akademisi tarafından Moskova ve Lenindrad'da yayımlanmış çalışmanın elektronik versiyonu www.vostlit.info/Texts/rus9/Korkut/framepril31.htm adresinden alınmıştır.

** Doktora öğrencisi, HÜ TDE Türk Halk Bilimi Bölümü, atilla_bagci@hotmail.com

olmuştur. Korkut figürü efsanevi ve itibari bir kişiliktir, ancak onu, tarihî kaynaklara göre Oğuz hakanlarına vezir olarak hizmet etmiş gerçek kişilik olarak da görmekteyiz.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut, Muhammet, Oğuz, Sır-Derya, şaman, kopuz, destan, menkıbe.

The Book of Dede Korkut/Kitab-ı Dedem Korkut Oghuz Heroic Epic and The Book of Dede Korkut

Abstract:

The discovery of Dresden copy of the "Kitab-ı Dedem Korkut", started the new period not only for Turkish people but also for the whole academic world. The discovery of epics belonging to Oghuz clan which are known as Stories of Dede Korkut, has thrilled the academic society. On the other hand the discovery of Vatican copy of Stories of Dede Korkut has increased the level of excitement. Vatican copy of it, helped to fix some reading problems existing in Dresden copy. Even though these epics belong to Oghuz Turks, they are seen as cultural heritage of the whole humanity. Dede Korkut is a common heritage of Oghuz Turk clans, especially Muslim Turks. Dede Korkut is a wise man of clan, leader, foreseer, healer, poet, and a holy man who is respected. He is a vizier of crowned kings, so kings hail to him, show respect to him. He would enthrone kings or depose kings with his might. Kings and society would do whatever he says. V. M. Jirmunskiyh detected his historical and mythical characteristic based on written and oral sources. On the name of Korkut there are many legends. The age, place he lived and his tomb is located at Sır-Derya River which he ran away in order to get rid of death and center of the world. Schamanism consisted of Korkut-Ata cult who was shaman, poet and foreseer, and this cult and myth were brought to Caucasia and Anatolia as a result of historical migration of Oghuz clan to those land. According to some sources Korkut-Ata was thought to have lived in the same period with Hz. Muhammet and he accepted his religion, became a Muslim and expanded Islam among Oghuz clan on the other land, he is a mythical character but according to some historical sources he is seen as a vizier of Oghuz kings.

Key words: Dede Korkut, Muhammet, Oghuz, Sır-Derya, shaman, lute, epic tales.

Giriş

1

Oğuz boylarının dilinde olan *Kitab-ı Dedem Korkut* Türk halklarının Ortaçağ destanının yazılı tek abidesidir. Daha yakın zamana değin sadece Dresden Kütüphanesindeki elyazması nüsha biliniyordu. 1815 yılında Alman oryantalist Dits, bu yazma eserden bir bölümünü (Basat'ın Tepegözü Öldürmesi-VIII) almış ve Almanca çevirisıyla onu meşhur eden Odysea'dan bilinen tek gözlü devin (Tepegöz) kör edilmesiyle ilgili masal konusunun yeni varyantı olarak yayımlamıştır. Bu yayın üzerine Vilhelm Grimm 1857 yılında bu uluslararası masal konusunu kendi varyantlar çalışmasına "yeni tespit Oğuz Tepegözü" olarak dâhil etme imkânına sahip olmuştur.¹

1 W. Grimm, Die Sage von Polyphem. (bkz.: W. Grimm, Kleinere Schriften, Bd. IV. Berlin, 1887, s. 428 -462).

Dits, “Atalar Sözü” veya “Oğuz-ñame” başlığı altında yine Korkut adıyla bağlantılı XVI. yüzyıl Türk atasözleri kitabının yayımına başlamıştır. Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunan Dresden yazmasının kopyasını çıkartmıştır.

Dits’ten sonra *Kitab-ı Korkut* ile mümtaz Alman şarkiyatçısı Teodor Nöldeke (1836-1930) ilgilenmiştir. Gençlik yıllarında (1859) kitabın kopyasının onun tarafından çıkartıldığı anlaşılmaktadır; kitabı Almanca çevirisiyle yayıma hazırlamış, ancak o zamanki Türk dillerinin öğrenimindeki zorluklar nedeniyle çalışmasını tamamlayamamıştır. 1891-1892 yıllarında henüz öğrenci iken kendi materyallerini V. V. Bartold’a vermiş, henüz öğrenci iken Dresden yazmasının kopyasını çıkartmış ve bu esere ilmî hayatı boyunca defaten başvurmuştur.

1894-1904 yılları arasında V. V. Bartold *Kitab-ı Korkut*’un orijinalinde yer alan dört (I, II, III ve IV) bölümü Rusça çevirileri ve kısa değerlendirmelerle yayımlamıştır. Kitabın tamamı onun tarafından 1922 yılında A. M. Gorkiy tarafından kurulan ve yönetilen Vsemirnoy Literaturı (Dünya Edebiyatı) yayınevi için yayıma hazırlanmıştır.

Maalesef yayınevinin kapanması nedeniyle V. V. Bartold’un çevirisi kendisi hayatta iken yayımlanamamıştır. SSCB Bilimler Akademisi Arşivinde² muhafaza edilen bahse konu çeviri metin 1950 yılında Azerbaycanlı bilim adamı Hamid Araslı ve M. G. Tahmasib’in redaktörlüğünde Azerbaycan Bilimler Akademisi Yayınevi tarafından yayımlanmış, ancak büyük bir yaygınlık elde etmemiştir. Redaktörler kendi yayınlarına düştikleri haşiyelerde V. V. Bartold’un çevirisine daha geç dönemde yapılan çalışmalarda bazı kritik düzeltmeler yapmışlardır. Onlar tarafından yapılan bu düzeltmeler (kısmen özel adların yazımında) bir kayıt olmaksızın çeviri metne yerleştirilmiştir.

V. V. Bartold’un *Kitab-ı Korkut*’tan yaptığı yayımlar, Ortaçağ Türk edebiyatının en dikkate değer eserlerinden biri olan bu eseri hem Rus ve hem de yabancı oryantalistler olmak üzere çok geniş çevrelere tanıtmış ve eserin bilimsel çalışmaları yapılabilmesi için başlangıç/temel oluşturmuştur. Devrime kadar olan yıllarda Rus bilim adamları tarafından Oğuz Destanı’nın gelişimini aydınlatan yeni tarihî belgeler bulunmuş, aynı şekilde yerel bilim adamlarınca yapılan çalışmalar neticesinde Taşkent ve Aşkabad’da (A. Tumanskiy, A. Di-vayev vd.) da Orta Asya halkları Kazaklar, Türkmenler ve Özbeklerin hatıralarında günümüze değin muhafaza olan “Korkut Ata” adıyla ve Oğuz bahadırı Salur-Kazan hakkında yeni bilgiler ortaya çıkmıştır.

V. V. Bartold’un aynı yıllara ait bir dizi çalışması, kendisi ve öğrencileri tarafından ortaya konulmuş bu yeni materyaller temelinde Oğuz Destanı’nın tarihî ve edebî yorumlanmasıyla ilgili bazı problemlere adanmıştır. V. V. Bartold bu yayında tekrar basılan “Turetskiy Epos i Kavkaz” (Türk Destanı ve

2 V. V. Bartold, *Китаби-Коркуд* [Kıtabı-Korkud (elyazması)]. SSCB Bilimler Akademisi Arşivi, f. 62, op. 1, no.183.

Kafkasya-1930) adlı makalede bu çalışmanın sonuçlarını özetlemiştir. Adı geçen makalede V. V. Bartold, 1922 yılı *Kitab-ı Korkut*'un tam çevirisine yazdığı, daktilo edilmeden kalan girişi kullanmıştır.

Akademisyen V. V. Bartold'un hayatının son yıllarında yazılmış genel tarih çalışmalarında İstanbul Üniversitesi'nde (1926) sunulan "Orta Asya Türk Halklarının Tarihi Notları" ve "Türkmen Halkı Tarihi Notları" (1929), yine Oğuz Destanı tarihi hakkında değerli bilgiler mevcuttur.

Bu sırada Oğuz Destanı'nı kendi millî geçmişlerinin anıtı olarak inceleyen, ona özel bir dikkat ayıran Türk bilim adamları, tarihçiler, filologlar ve halk bilimciler (A. İnan, A. R. Yalman, F. Köprülü, P. N. Boratav vd.) tarafından *Kitab-ı Dedem Korkut* incelenmesine yeni bir katkı getirmişlerdir. Orijinal metin (Berlin nüshası temelinde) ilk olarak 1916 yılında Arap harfleriyle Kilisli Muallim Rıfat tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. O. Ş. Gök-yay 1938 yılında Dresden nüshasının mikrofilminden kontrol ettiği aynı metni, Arap alfabesini yeni Latin alfabesiyle değiştirip yeniden yayımlamıştır. Onun yayımına o zamana değin Türk bilim adamlarınca tespit edilmiş olan Oğuz Destanı'na ait bütün materyallerin yeniden yayımlandığı geniş bir maddime konulmuştur.

O günkü Azerbaycan Latin alfabesinin kullanıldığı Prof. H. Araslı redaktörlüğünde yayımlanan *Kitab-ı Korkut*'un Azerbaycan yayımı da (Bakü, 1939, no. 65) aynı ilkeye uymaktadır.

Özellikle 1930'lu yıllarda Türkiye'de derlenen ve yayımlanan yeni materyaller epik anlatıların birkaç yüzyıl boyunca gerek Anadolu'daki kitapseverler ve gerekse geniş halk kitleleri arasında çok popüler olduğunu göstermektedir. *Kitab-ı Korkut*'un teşekkül ettiği XV-XVI. yüzyıllarda özellikle bol olan yazılı kaynaklar kısmen tarihî, kısmen de efsanevi bir karaktere sahiptir; yazarlar tarihî rivayetler ve efsaneleri içeren bu kaynakları kendi atalarının geçmiş tarihiyle ilgili belirli bir ölçüde güvenilir bilgiler olarak görmektedirler. Bu yarı tarihsel kaynaklardaki Oğuz devri kahramanlarının zikredilmeleri *Kitab-ı Korkut* ile tarihî temelde uyusmaktadır, ama aynı zamanda var olan bazı detaylarda ondan sapmaktadırlar, bu nedenle sözlü ya da yazılı, diğer paralel kaynaklara da başvurmak gerekmektedir. Bu kaynaklardan önemlileri aşağıdadır.

1. Genel Tarih (**Dürerü't-Ticân**) - Bin Abdullah bin Aybek ed-Devadârî XIV. yüzyılın başlarında Mısır'da Arapça olarak Melik Nasir Muhammed bin Kalava adıyla kaleme almıştır. Yazar köken olarak Oğuz Türkleri Selçuklu boyuna mensup idi ve daha erken dönem yazılı kaynaklarına (**Ulu Hân Ata Bitikci**) göndermede bulunmaktadır. Onun eserinde Bisat ve Depe-Göz hikâyesi mevcuttur, bazı detaylarda *Kitab-ı Korkut*'tan (VIII) farklılık göstermektedir;

bu eser, Oğuz devri destan konuları hakkındaki en erken dönem yazılı kaynaktır.

2. Türk yazar Yazıcıoğlu Ali'nin *Selçukname* adlı eserinin nüshalarından birinde 65 satırlık bir "Oğuz-ñame" parçası vardır. Bu eser İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.³

3. Oğuz Bayat boyuna mensup Tebrizli Hasan Bin Muhammed Bayatî'nin *Cam-i Cem-ayın* adlı (1481) eseri.

4. III. Murad (1574-1595) devrinde yazılan ve Bayındır-Han ile ilgi bir bölüm ihtiva eden Bayburtlu Osman'ın *Bahrul-ensab*⁴ adlı eseri.⁵

Zikredilen yazarların çoğu kaynak olarak "Oğuz Türklerinde elden ele aktarılmış" Oğuz-ñame elyazmasına dayanmaktadır.⁶ "Oğuz-ñame" ifadesi ileride görüleceği üzere XV-XVI. yüzyıllarda Türk halklarında Oğuz halkının efsanevi tarihinin yazılı ve sözlü-şiiresel efsanevi abidesi olarak kullanılmıştır.

Aynı tarihlerde Küçük Asya'da (Anadolu) Ortaçağ sözlü epik geleneğin devam ettiği çağdaş Türk halkının sözlü folklor metinleri yazıya geçirilmiştir (Beyrek, Depegöz, Dumlul halk hikâyeleri).⁷ Bu gelenek bilvasıta *Kitab-ı Korkut* veya onun doğrudan sözlü-manzum kaynağına inmemektedir ve o bir dereceye kadar kısmen müstakil kökeni olan varyantları ihtiva etmektedir.

Kitab-ı Korkut'a sistematik ilk folklor yorumu Berlin'de Almanya Bilimler Akademisi azası ve Alman Oryantalist Hindolog Prof. Valter Ruben'in araştırmasıdır; bu çalışma Faşist Almanya'dan göç ettiği yıllarda 1944 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Yazar, Oğuz Destanı'nın farklı motiflerine hem Türk hem de uluslararası masal folkloruna paralel motifler ortaya koymaktadır. Yüzeysel ve rastgele karakterine rağmen eser Oğuz Destanı'nın folklor elementlerinin mukayeseli incelenmesiyle ilgili ilk çalışma olarak dikkat uyan-dırmaktadır.

Dresden nüshası yakın zamana değin *Kitab-ı Korkut*'un bilinen tek nüshası idi ve eserin tahrifatı metnin doğru şekilde okunmasını, yorumlanmasını ve çevirisinin yapılmasını zorlaştırmıştır. 1950 yılında İtalyan Şarkiyatçı Et-tore Rossi, daha önceki yayınlardaki pek çok şüpheli yerin kesinleştirilmesine imkân veren, daha doğru açıklamalarla donatılmış Vatikan Kütüphanesindeki diğer nüshayı bulmuştur. Vatikan nüshası "*Kazan Bey ve Diğerleri Hakkında Oğuz-ñame Hikâyesi*" başlığını taşımaktadır. Dresden nüshası ile kıyaslan-dığında büyük farklılık barındırmamakta olup ikinci nüshada toplam on iki

3 Yayımlanmış: OSG, s. 121-124.

4 Jirmunskiy'de *Bahrul-ensab* adlı eser Bayburtlu Osman'a ait gösterilirken, Muharrem Ergin'in Bayburtlu Osman'ın bilgileri *Bahrul-ensab* adlı kitaptan aldığı ifade edilmektedir (s. 39-40)-ç.n.

5 "Tarihsel" kaynaklar: aynı eser, s. XVII-XXXIV, XL-XLIV. Sr. İlavelerle: Erg. S 34-47.

6 OSG, s. XLI-XLII.

7 Aynı eser, s. XLIV-LXXIV; Erg. S 49-51.

hikâyeden sadece altı tanesi mevcuttur ancak farklı bir sıralamayla (I, III, II, IV, VII, XII) yer almaktadır. E. Rossi 1952 yılında kendi kitabında tıpkıbasımı ve her iki nüshanın okunuş farklılıklarını kullanarak on iki hikâyenin İtalyanca çevirisini vermiştir. Bu çalışmanın ayrıntılı geniş girişinde (1-95 sayfaları arasında) önceki bilimsel çalışma da dikkate alınarak eserin filolojik, tarihsel, dil bilimsel ve edebî yorumu çok yönlü bir şekilde verilmektedir.

Bu tarzda son çalışma da Türk bilim adamı Muharrem Ergin'in çalışmasıdır. Onun çalışmasında (Dresden ve Vatikan) her iki nüshanın tıpkıbasımına, Latin harfleriyle bütün metnin transkripsiyonuna ve O. Ş. Gökyay'ın yayımında derlenen materyallere yer verilmiştir.

Maalesef Ekim Devrimi'nden sonra ülkemizde derlenen ve yayımlanan Oğuz Destanı'na ait Orta Asya materyalleri (Türkler de dâhil olmak üzere) yabancı yazar(araştırmacı)ların ufuk çizgisi dışında kalmıştır (ulaşamamışlardır).

Rusça ve İtalyanca çevirisinden sonra 1958 yılında yayımlanan Oğuz Destanı'nın Almanca çevirisi salahi yetli bir uzman tarafından yapılmıştır, ama Kilisli Muallim Rifat'ın eski yayımı baz alınmış, ilmî popülerlik amacı izlenmiştir.

2

Kitab-ı Korkut, Oğuz kabilelerinin dilinde başlığa uygun yazılmıştır. Çok kabileli Oğuz Türk halkı veya Guzlar, VI-VIII. yüzyıl tarihi anıtlarında ilk kez zikredilmektedir; bu bilgileri bize, Batılı, Doğulu, Çinli, Bizanslı yazarların bildirdiklerinden ve aynı şekilde Orhon Nehri boyunda (Yenisey'in yukarı bölgeleri) bizzat Türklerden kalmış mezar yazıtlarından öğreniyoruz, Güney Altay ve Kuzeybatı Moğolistan'ı merkez alan göçebe Türk kabilelerinin muazzam birliği olan Türk Kağanlığı'nın yanı başında komşuları olmuşlardır. Orhon Yazıtları'na göre Oğuzlar kimi zaman Türk Kağanlığı bünyesine girmişler, kimi zaman da onlarla savaş hâlinde olmuşlardır.

IX-X. yüzyıllarda Oğuzları Orta Asya steplerinde ve Sır-Derya'nın aşâğlarında ve Aral Gölü boylarında buluyoruz. Buralarda Oğuzların yerleşim yerleri "şehirler" bulunduğunu Arap tarihçilerden öğreniyoruz: Yangikent (Farsça: Deh-i-Naou, Arapça: Al-Karat el Hadisa-Yeniköy) şehrinde "Oğuz Prensi"nin (Yabgu), Sauran, Sıgnak vd. kışlık karargâhı bulunmaktadır.⁸

XI. yüzyılın ilk yarısında Oğuzların büyük bir kısmı Selçuklu boyundan sultanların kumandası altında İran, Kafkasya'nın güney bölgelerini ve Küçük Asya'nın tamamını fethettiler, geniş bir askerî yayılma ile Suriye, Irak (Mezopotamya) ve Yemen ile komşu oldular. Oğuzların fethi sonucunda Azerbaycan ve Anadolu'nun kadim çiftçi halkı Türkleşmiştir. Büyük Selçuklu devletinde yeni feodal ilişkiler, Oğuz kabilelerinin daha geç dönemdeki devlet teşekkül-

8 S. P. Tolstov, *Города гузов*. [Goroda Guzov] (Guzların Şehri). SE, 1947, no. 3, s. 55-102.

lerinde olduğu gibi göçebe yaşam tarzı ve babaerklî boy ilişkilerinin kalıntılarıyla karmaşık bir şekilde teşekkül etmiştir.⁹

Daha önce X. yüzyılda Oğuzlardan kalabalık bir grup Peçeneklerin izinden Emba ve Yayık (Ural) üzerinden Karadeniz boyu steplerine gitmişlerdi; Rus yazmalarında onlardan Türkler adıyla bahsedilmektedir. Halifenin Elçisi İbn-Fadlan onları bu göçlerin başında Ust-Urta (922) bölgesinde bulmuştur.¹⁰ Onlar henüz Müslüman değillerdi, Müslümanlığı bilmiyorlardı. Onların “reislerinden” birinin adı Genç (Küçük) Yımal idi, bu isim Raşid-ad-Din¹¹ tarafından da zikredilen efsanevi Korkut’un çağdaşları olan iki Oğuz hanının isimlerine de uyumludur, onlardan küçük olanı *Ala-Atlı As Donlu Kay Inal Han*’dır. XI. yüzyılda Türkler, Orta Asya steplerinden gelen yeni göçebe Türk dalgası Kıpçaklarla karışmışlardır.

Orta Asya’da kalan Oğuzların bir kısmı Kıpçaklar ve onlarla birlikte göçebelerin baskısı altında aynı zamanda batıya, Amu-Derya ötesine ve Hazar Denizi istikametine, bugünkü Türkmenistan sınırlarının uzandığı bölgeye göç etmişlerdir.¹² “Türkmen” etnik terimine Arap kaynaklarında X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. İlk başta, görünüşe göre o dönemde Müslümanlığı kabul eden Oğuz gruplarını ifade etmiştir. “Türkmenler” terimiyle Bizanslı yazarlar da Küçük Asya Oğuzlarını, esas olarak da göçebe Oğuz kabilelerini adlandırmışlardır. Bu noktada şunu tahmin edebiliriz: Selçukluların ilk fetih akınından sonra XI. yüzyılda göçebe Oğuzların yeni grupları olan Türkmenler defaten batıya, Güney Kafkasya ve Küçük Asya’ya göç etmişler, kendilerini savaşçı göçebe kabilelerle ikmal ederek eski Bizans ve Trabzon İmparatorlukları’nı kendi iktidarlarına bağlanmışlardır.

Selçuklu Devleti, Moğolların hücumları neticesinde nihai olarak yıkılmıştır (1225-1258). Ön Asya’da Moğol baskısının kırılmasından sonra XIV. yüzyılın başlarında Kafkasya ötesi ve Küçük Asya’da yerleşik nüfus arasına dağılmış olan göçebe Oğuz kabileleri büyük Türkmen kabile birlikleri oluşturmaya başlamıştır: “Kara Koyunlu” ve “Ak Koyunlu”. Sonuncusunun başında hanedanlık boyundan çıkmış olan Oğuzların Bayındır boyu (V. V. Bartold’da Bayundur) bulunuyordu. Bu Oğuz grubunun merkezi XIV. yüzyılda Dicle’nin yukarılarında şimdiki Diyarbakır olan Amid şehri idi. Bizanslı tarihçiler bu dönemin Ak Koyunlu Türkmenlerini “Amidliler” diye adlandırmaktadırlar.¹³ Diğer grupların merkezi Kara Koyunlu Türkmenler ilk başlarda Van Gölü’nün

9 V. A. Gordlevski, *Государство Сельджукидов*, [Gosudarstvo Selçukidov] (Selçuklu Devleti), s. 43-83.

10 A. P. Kovalevskiy, *Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Статьи, переводы и комментарии*. [Kniga Ahmeda ibn-Fadlana o yego puteşestvii na Volgu v 921-922.] (Ahmed İbn-Fadlan Kitabı ve onun 921-922 yıllarında Volga Seyahati). Makale, çeviri ve değerlendirme. Harkov, 1956, s. 125-130.

11 Aynı eser, s. 127, 129, 130 ve 229.

12 A. Y. Ykubovskiy, *Вопросы этногенеза туркмен в VIII-X вв.* [Voprosi Etnogeneza Turkmen v VIII-X. vv.] (VII-X. yüzyıllarda Türkmen Etnogenezi Problemleri), SE, 1947, No. 3, s. 48-54.

13 ER, s. 33.

kuzeyindeki Ermenistan yaylalarında idi.¹⁴ Bu iki grup arasındaki savaş ilki XIV. yüzyıl sonlarında (1389), ikincisi ise XV. yüzyılda ortalarında (1467) Ak Koyunluların zaferiyle sonuçlanmıştır. Tarihçi V. A. Gordlevskiy "*Bayındır boyu, XIV-XV. yüzyılda Küçük Asya'ya hükümdar oldu.*" diye yazmaktadır.¹⁵ Ak Koyunlu Devleti gücünün zirvesine XV. yüzyıl ortalarında Bayındır Hanedanlığı'nda Uzun Hasan zamanında (1457-1478) ulaşmıştır, bu dönemde Güney Azerbaycan, Karabağ, Ermenistan, Kürdistan, Diyarbakır, Arap Irak'ı (Mezopotamya), Pers Irak'ı (Kuzeybatı İran), Fars ve Kirman'ı sınırları içine katmış, padişahın başkenti ise Tebriz'e taşınmış idi (1468'den 1501'e kadar).¹⁶ XVI. yüzyıl başına doğru bu devlet daha güçlü olan Osmanlı Türkleri ve Pers Safevilerin (Kızılbaşlar) hücumları neticesinde yıkılmıştır.

Diğer bir Oğuz boyu Kayı boyundan Osman, Küçük Asya'nın batısında Bizans sınırındaki Oğuz kabilelerini birleştirmiştir. XIV. yüzyıl ortalarında Türkler askerî olarak batıya yayıldılar; Bizanslılar ve Balkan Slavlarına karşı Konstantinapolis'i (1453) ve Trabzon'u (1461) fethettiler, XV. yüzyıl sonlarına doğru Küçük Asya ve Azerbaycan'daki diğer Oğuz boylarını kendisine tabi kıldılar, daha sonra Orta Doğu Arap ülkelerini hâkimiyeti altına aldılar ve bu temel üzerine de çok uluslu Büyük Müslüman Osmanlı Devleti'ni kurdular, devletin merkezi İstanbul olmuştur.

3

Farklı zamana ait yazılı kaynaklarda¹⁷ yerleşmiş olan sözlü geneolojik menkibelere göre Oğuz kabileleri kendi kökenlerini efsanevi Oğuz Kağan'a (Oğuz Han) dayandırmaktadırlar. Oğuz Han'ın, destana göre altı tane oğlu vardır ki, onlar mitolojik isimler taşımaktadırlar: Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz; onların da her birinin dörder tane oğlu olmuştur. Oğuz Han'ın bu isimlerden 24 tane torunu vardır ki, Oğuz kabileleri bunlardan gelmiştir. Bu bölümlenme şüphesiz daha sonraki dönemlerde gerçek kabilelerin suni olarak sınıflandırılması sonucunda ortaya çıkmıştır, çok erken dönemde Ortaçağın mümtaz dil bilimcisi Mahmud Kaşgari'nin eseri *Divanı Lügat-it Türk*'te (1073) teyidini bulmuştur.¹⁸ Bu kabilelerden her biri kendi kutsal (totem) hayvanına-kuşuna (ongon), kendi tamgasına (hayvanlarına vurduklar damga) sa-

14 Cl. Huart. Ak Koyunlu. El. N. Ed., cilt I, 1959, s. 311-312.

15 V. A. Gordlevskiy, *Государство Сельджукидов*, [Gosudarstvo Selçukidov] (Selçuklu Devleti), s. 50.

16 P. Petruşevskiy, *Внутренняя политика Ахмеда Ак-Койунлу*. [Vnutrennaya Politika Ahmeda Ak-Koyunlu] (Ak-Koyunlu Ahmed'in İç Politikası). Sb. Statey po istorii Azerbaycana, vip. 1. Baku, 1949, s. 144.

17 W. V. Radloff. Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun, t. I. St.-Petersb., 1891, стр. XI - XIV, 232 - 244; W. Bang und R. Rachmati. Die Legende von Oghuz-Qaghan. SPAW, philos.-histor. Klasse, Bd. XXV, Berlin, 1932, стр. 683 - 724; A.M. Şerbak. *Огуз-намэ. Мухаббат-намэ*. [Oguz-name. Muhabbat-name.] Moskova, 1959, s. 11-110; Raşid-ed-Din. *Сборник летописей*, [Sbornik Letopisey (Elyazması Kitabı)], t. I, kn. 1. Mosk-Leningr., 1952, s.80-91; A.N. Kononov. *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Turkmenlerin Şeceresi), s. 40-54.

18 V. V. Bartold, *Очерк истории туркменского народа*, [Oçerk İstории Turkmenskogo Naroda], (Türkmen Halkı Tarihi Raporu) s. 27-32.

hiptir ve her biri ziyafet için kendisine kurban olarak sunulan koyundan payını (ulus) almıştır.

Oğuz boyları “Üç Oklar” ve “Boz Oklar” olarak sağ ve sol iki kanada ayrılmışlardır. Sağ kanatta Oğuz Han’ın ilk eşinden olan oğulları Kün Han’dan gelen Kayı Boyu, sol kanatta ise ikinci eşinden olan oğullarından Büyük oğlu Gök’ten türeyen Bayındır Boyu bulunmakta idi. Rivayete göre ilk başlarda Oğuz halkının hanları Kayı Boyu’ndan seçilmiştir.

Kitab-ı Korkut Oğuz halkının efsanevi geçmişi şiiresel bir tarzda anlatmaktadır. Destanlar çağına ait ve on iki hikâye (destan) veya türkü (V. V. Bartold “bılina” diyor) ihtiva etmektedir. Her bir hikâye şu veya bu bahadırın kahramanlığını anlatan müstakil ve yetkin (mükemmel) konuya sahiptir, aynen Kiyev devri Rus binalarındaki gibi. Hatta içerik olarak her hikâye birbirinden bağımsızdır, onların kahramanları savaşçı silah arkadaşları ve savaşçı dostlardır; onların büyük çoğunluğu bütün epik döngü içinde vardırırlar ve destancı ve dinleyiciler tarafından bilinmektedirler.

Oğuz dönemi bahadırları, Oğuzların epik kağanı Bayındır Han’ın etrafında birleşmektedirler. Onlardan yaşlı bahadır Kazan Bey veya Salur Kazan, Bayındır Han’ın damadı ve “İç Oğuz’un” kağanıdır. Hikâyelerin çıkış/başlangıç noktası geleneksel olarak tasvir edilen Bayındır Han’ın ziyafeti ve onun dostlarının veya Salur Kazan’ın ziyafetleridir. Giriş gibi destan devrinin sonu için de karakteristiktir: Rus binalarında (*Vladimir Krasnoye Solnişko i Kiyevskiye Bogatiri*//Vladimir Krasnoye Solnişko ve Kiyev Bahadırları), eski Fransız kahramanlık destanında (*Büyük Kral ve Şövalyeleri*) ve daha geç Şövalye romanında (*Kral Artur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri*), Kalmuk “Cangariade” ve Özbek destanlarında epik hükümdarın sarayında olan şölen veya bayramda epik türküler ortaya çıkmaktadırlar.

Bütün Oğuz Destanı’nda geçen aksakallı ihtiyar, toplumun bilgesi ve ozanı Dede Korkut figürüdür. Dede Korkut, hikâyelere bir iştirakçi olarak girmektedir ve bununla birlikte hikâyelerin yaratıcısı ve icracısıdır. Her hikâyenin sonunda bahadır adına türkü düzmekte, onun kahramanlığını övmekte ve destanı icra ettiği hana methiyeler söylemektedir.

Oğuz kabilelerinin kurucusu (atası) Oğuz Kağan’ın mitolojik zamanına kıyasla, Bayındır-Han, Salur-Kazan ve Korkut zamanı destancıyla ve dinleyicileriyle temelde tarihseldir. Ancak *Kitab-ı Korkut*’un anlattığı “Oğuz Beyi”, Oğuzların tarihinden şu veya bu tarihî kesitiyle kati olarak örtüşmemektedir: o eser anıtsal ölçekler ve idealize edilmiş destansal formalarda halkın tarihî geçmişi yansıtmakta, aynen diğer halkların kendi geçmişlerini Prens Vladimir, Büyük Karl, Manas veya Cangar’ın epik dönemine yasladıkları gibi.

Kitabı Korkut'un Dresden yazmasında V. V. Bartold'un¹⁹ işaret ettiği gibi, son sayfalardan birinde "Osman Paşa'nın ölüm yılı - 993 (1585)" notu düşülmüştür. Vatikan yazması, sahip olan kişinin düşüğü notla uyumlu XVI. yüzyılın sonunda Kahire'de bulunmuştur (1591 yılı), daha sonra Kudüs'te (1615-1616); ancak daha erken tarih de bulunmaktadır -Sanullah'ın ölüm yılı 956 (1549-1550), buna dayanarak E. Rossi de yazmaları XVI. yüzyıl ortaları olarak tarihlendirmektedir.²⁰

Ancak bu tarihler kitabın ne zaman yazıldığını belirlememektedir. V. V. Bartold "hikâyelerin teşekkül zamanını" XV. yüzyıl, daha ziyade asrın başları olarak tarihlendirmektedir, ancak "bazı efsanelerin konularının elbette ki daha eski olduğunu" belirtmektedir.²¹

Kitabı tarihlendirmek için Korkut'un kendi ağzından müstakbel cihan şümül Osmanlı hanedanlığı hakkında bilgi verilmektedir: "*Resul aleyhi's-selam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata diler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam bilicisi-y-di. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyleridi. Hak Ta'ala anun könlüne ilham ider-idi. Korkut Ata ayıtdı: Ahır zamanda hanlık gerü Kayıya dege, kimsene ellerinden almaya, ahır zaman olup kıyamet kopunca.*" Yani, o, Osmanlı ahfadından bahsetmektedir; böyle devam edecektir."²²

V. V. Bartold'un düşüncesine göre bizzat Korkut'un ağzından verilen kehanet, "bu destanların Küçük Asya'da Osmanlı hâkimiyetinin tam olarak kurulmasından daha erken dönemde, yani Sultan Bayezid I'den daha önce (1389-1402) teşekkül etmiş değildir.²³ "Kehaneti" içeren buraya yapılan alıntı parça Sultan II. Murad için (1421-1451) Türk yazar Yazıcıoğlu Ali tarafından Farsça kaynaklara dayanarak Türkçe yazılan *Selçukname*'de mevcuttur.²⁴ Bu "milliyetçi-tarihçinin" eseri akademisyen V. A. Gordlevskiy'nin ifade ettiği gibi Osmanlı iktidarı için ideolojik bir onaylama oluşturma çabasıdır, "bu şekilde Osmanlı Sultanlarından Selçuklular vasıtasıyla efsanevi Oğuz Ata'ya soy bağı uzanmaktadır."²⁵

Yazıcıoğlu Ali'nin arkasından Korkut'un "kehaneti" daha geç dönem, XVI-XVII. yüzyıl Türk yazarları tarafından ortaya konulmuştur. Osmanlı tarihçisi Edirneli (Adrianopol) Ruhi XVI. yüzyıl başında şöyle yazmıştır: "*Korkut Ata'dan nakli iderler ki, dimiş imiş ki hanlık Oğuz Han vasiyeti mucibince*

19 V. V. Bartold, *Китабу-Коркүд* [Kıtabı-Korkud] I, s. 203.

20 ER, s. 12.

21 V. V. Bartold, *Китабу-Коркүд* [Kıtabı-Korkud], I, S 205; V. V. Bartold, *Турецкий эпос и Кавказ* [Turetskiy Epos i Kavkaz] (Türk Destanı ve Kafkasya), s. 120.

22 Metin içinde Dede Korkut Hikâyelerinden yapılan alıntılar Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı* I'deki transkripsiyonundan orijinal yazılmıştır (ç.n.).

23 V. V. Bartold, *Китабу-Коркүд* [Kıtabı-Korkud], I, s. 205.

24 V. V. Bartold, *Еще известие о Коркүде* [Yiş izvestiye o Korkude] (Korkud Hakkında Haberler), s. 077.

25 V. A. Gordlevskiy, *Государство Сельджукидов*, [Gosudarstvo Selçukidov] (Selçuklu Devleti), s. 9-10.

ahır Kayı Han evladına düşse gerektür. Ta kıyamete denli ol nesülden olması gerektür.”²⁶ Müneccimbaşı da kendi “Tarih’i”nde (1676) bunu tekrarlamaktadır: “*Kadim zamanlarda Türk kabileleri arasında Korkut Ata adında bir ulu vardı. Bir defasında şöyle dedi: “Oğuz Han’ın vasiyetince Hanlık (Saltanat) onun ahfadı Kayı-Han’a geçse ve kıyamete kadar devam edecek.*”²⁷

V. V. Bartold “Tarihçi Yazıcıoğlu Ali’nin bu sözü halk ozanından alıntıldığını düşünmektedir, elbette tersi olamaz.”²⁸ Ancak Korkut “kehanetinin” temeli çok eski bir geleneğe sahiptir. “Korkut’un efsanevi zamanda”, yani IX-X. yüzyılda Raşid-ed-Din (XIV. yüzyıl başı) ve Abulgazi-Han’ın (1660) bildirdiğine göre Oğuz hanları Kayı Boyu’ndan seçilmişlerdir. Kınık kabilesinden çıkan Selçukluların devrinde Korkut’a böyle bir kâhinlik atfedilmesi için bir temel ve gerekçe yoktu. Bunun daha sonra Ak Koyunlu (yani Bayındır Boyu) ve Osmanlılar (yani Kayı Boyu) hanedanlığı döneminde ikili mücadeleden dolayı Bartold’un işaret ettiği gibi Osmanlı nezdinde XI. yüzyılda veya daha sonra ortaya çıktığını düşünmek mümkündür. Burada konu “halk ozanının sözleri hakkında” değil, alıntılanmış olan iki tane yazılı kaynakta bulunan ifadelerdir. Bu durumda Korkut’un “kehanetinin” temeli halka dayanmaktadır: gerek Yazıcıoğlu Ali, gerekse *Kitab-ı Korkut*’un yazarı ve onun mukaddimesinin yazarına göre vatanseverlik düşüncesidir. Oğuzların epik menkıbelerinin edebî olarak çalışılması yine aynı politik düşünceyle bu kitapta söylenmiştir, *Selçukname* ve bu çalışmanın müellifi böyle edebî bir alıntılamanın mümkün olduğunu ve onu bizatihi edebî-toplumsal satıhta aramak gerektiğini göstermektedirler.

K. İnostrantsev, Oğuz kahramanlık destanlarının Osmanlı beyleri arasında XV. asrın ikinci yarısında popüler olduğunun altını çizmiştir, bu da hükümler olan hanedanlıktan iki şehzadenin ismine işaret etmektedir Korkut (Sultan Bayazid II’nin oğlu) ve Oğuz-Han (Korkut’un amcaoğlu). Her iki şehzadenin de doğum zamanı XV. asrın 60-70’li yıllarıdır.²⁹ V. A. Gordlevskiy’nin işaret ettiği gibi XV. yüzyıl Osmanlı Sultanları kendilerinin Selçukluların kanuni ardıkları ve varisleri, onların ataları Oğuzların efsanevi zamanlarına kadar uzanan kabile geleneklerinin koruyucuları olarak görmüşlerdir.³⁰ Bu şartlarda Oğuzların sözlü destan anlatılarının *Kitab-ı Korkut*’ta birleştirilmiş ve kaydedilmiş olduklarını düşünmek gerekir, muhtemelen de Pers kaynaklarına dayanarak yazdığı eserinde Yazıcıoğlu Ali’ye ilham veren resmî vatanseverlik amacıdır.

26 M. Ergin, s. 42.

27 Aynı eser, s. 43-44.

28 V. V. Bartold, *Китаби-Коркуд* [Kıtabı-Korkud] I, s. 205.

29 K. A. İnostrantsev, *Коркуд в истории и легенде* [Korkud v İstoriî i Legende] (Tarih ve Efsanede Korkud), s. 041. Sr.: V.V.Bartold, *Турецкий эпос и Кавказ* [Turetskiy Epos i Kavkaz] (Türk Destanı ve Kafkasya), s. 119-120 nast. İzd.

30 V. A. Gordlevskiy, *Государство Сельджукидов*, [Gosudarstvo Selçukidov] (Selçuklu Devleti), s. 9 i 52-53.

Tabii ki, bununla beraber epik Oğuz destanları içerikleri itibarıyla, XV. yüzyıl *Kitab-ı Korkut*'ta yer alan edebî çalışmalardan çok daha eskidir.

Sözlü halk yaratıcılığının herhangi bir ürünü, Korkut dönemi hikâyeleri (bılinalar) fevkalade karmaşık ve asırlar boyu devam eden sözlü-şiiresel aktarımda, uzunca bir yeniden yaratma sürecinden geçmişlerdir, onlar bize ulaştıkları şekilde hiçbir yere yazılmamış idiler. Bu hikâyeler farklı zaman dilimlerinde farklı âşik-destancılar tarafından yaratılmışlardır. Bazı hikâyeler ortaya çıkışları itibarıyla daha geç döneme aittirler, örneğin "Dumrul" (V) veya "Kan Turalı" (VI), hatta ilk başta şimdi izole bir durumda oldukları Korkut veya Salur-Kazan devrine girmemişlerdir. Ancak daha geç dönemde sadece dış şekli itibarıyla onlar "Oğuz asrına" atfedilmiştir.

Böyle durumlarda hikâyeler arasındaki farklı konusal çelişkilerin V. V. Bartold tarafından tamamen normal durum olduğu vurgulanmıştır.³¹ Kahraman suretinin geleneksel sabitliğinin muhafaza olduğu, epik dünya görüşü ve sitili için karakteristik olan, farklı zamanlarda ve farklı ozanlar tarafından onun adına bağlanmış destanlar konu detaylarında ayrılabilirler. Uruz-Bek her zaman ilk yiğitlik zaferini kazanan genç bir yiğit olarak kalmaktadır; ancak genç kahramanın ilk bahadırılık yürüyüşü farklı olabilir, hikâyeler arasında uyumlu olmayabilir (IV ve XI). Bamsı Beyrek destanda genellikle "kır atın binicisi", "Bayburt hisarın basan" olarak zikredilmektedir, onun adına bağlanmış "kocanın dönüşü" kadim destan manzumesine uygundur (III); ancak Beyrek, diğer bir tarihî kökenine göre, Dış Oğuz'un başkaldırdığı hikâyede ölmektedir (XII); bu hikâyeler arasında kahramanın biyografisine dair var olan detaylarda ayrılıklar o derece önemlidir ki, onları bir tek biyografik anlatının kronolojik silsilesi olarak incelemek zordur.

Böyle epik "biyografiyi" yeniden kurma çabaları doğru olmazdı, şöyle ki destanın gelişiminin bu aşmasında kahraman hakkında ayrı destanlar biyografik devirleşmeye maruz kalmamıştır. Aksine dış uyumsuzluk epik devrin gelişimi ve tarihsel hilkati hakkında bazı sorular sormaya imkân vermektedirler. Çok geniş bir devirde, henüz isimlerin ve vakaların kati bir bütünlüğü yokken ve silsile olarak bağlantılı değilken farklı destancılar tarafından oluşturulan epik menkıbelerin yayılma süreci için karakteristiktir.

Destanları yansıttıkları tarihsel ve coğrafik bilgilere göre onların teşekülünü tarihlendirmek için aynı şekilde destanın uzun oluşum süreci de göz önünde tutulması lazımdır.

Kitab-ı Korkut'ta toplanmış olan Oğuz menkıbelerinin V. V. Bartold'un gösterdiği gibi tarihî ve coğrafik olarak Güney Kafkasya, Küçük Asya'nın doğu bölümü, yani XI. yüzyılda Oğuzların kendilerine yeni yurt edindikleri coğrafya ile sıkı bağlantısı vardır.

31 V. V. Bartold, *Турецкий эпос и Кавказ* [Turetskiy Epos i Kavkaz] (Türk Destanı ve Kafkasya), s. 110-112.

V. V. Bartold “Eylem, Ermenistan sirtlarında geçmektedir; bahadırlarla kavgaları olan gâvurlar Trapezun (Trabzon) Rumları (Rumları), Gürcüler ve Abhazlardır.” diye yazmaktadır.³² Oğuz yiğitleri, gâvurların elinde bulunan Amıd’a (Dicle’nin yukarısı) ve güneyde Mardin’e kadar, kuzeyde Derbent ve Trapezunt’a kadar; Bayburt ve Düzmürd (Karadeniz’e yakın) kalelerine kadar akınlar yapmaktadırlar; Barda ve Ganja (Kafkas ötesi) Oğuz bölgesi sınırında bulunmaktadır.³³ “Destani bahadırlar o yerleşim yerinde -Ermenistan tepeleri/ yaylaları- destancıların çağdaşı olarak, göçebe veya yarı göçebe yaşam tarzı şartlarında, at tavlaları, deve ve koyun sürüleriyle, dağlarda yaylaklarıyla, aynı şekilde bahçeleri ve bağlarıyla yaşamaktadırlar.”³⁴ Belki şunu söylemek daha doğru olacaktır: Korkut hikâyelerinde, yurtlanmış başka soydan nüfusun veya “gâvurların” kadim ikamet, kent ve kaleler sınırı arasında sahip gibi yayılan savaşıç göçebe kabileler tasvir edilmektedirler.

Daha özel tarihsel faktörler Oğuz Destanı’nın sözlü-manzum olarak işlenmesinin tarihlendirmesini tespit etme imkânı vermektedir. Oğuz bahadırlarının Trabzon Rumları ve Abhazlarla savaşları, V. V. Bartold tarafından söylenen düşünceyi teyit etmektedir, *Korkut* en geç XV. yüzyılda yazılmıştır: “Abhazlar XV. yüzyılın ilk yarısında İslam dinini kabul etmişlerdi.”; Trabzon Türkler tarafından 1461 yılında fethedilmiş ve politik müstakilliğini yitirmiştir.³⁵ Ancak destan daha erken döneme ait tarihsel hatıraları muhafaza etmektedir. Beyrek’i esir alan (III) “Gâvurların Beyi” Bayburt’un melikidir, ancak XIV. yüzyılın ortalarında Oğuzlar tarafından ele geçirilmiştir; 1360 yılında burada Müslüman Emir hükümdar olmuştur.³⁶ Kan-Turali’nin Trabzon tekfurunun kızıyla evliliği hakkındaki hikâyede 1348 yılında Trabzon’a akın yapan Ak-Koyunlu Bayındır Hanedanlığı’nın reisi Emir Turali’nin tarihsel ismini muhafaza etmiştir; onun oğlu Kutlu-Bek üç yıl sonra (1351) İmparator Aleksey III. Komnen’in kız kardeşi Trabzon prensesini kendisine eş olarak almıştır.³⁷

Oğuzların epik reisi Bayındır-Han adı, V. V. Bartold ve V. A. Gordlevskiy’nin³⁸ adilane şekilde gösterdikleri gibi Oğuz tarihinin o döneminde Türkmen Ak-Koyunlu Devleti’nin yönetici unsuru Bayındır Boyu zamanında Oğuz kabileleri arasında Yakın Doğu’da (XIV. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ortalarına kadar) hükümdar olmuştur. Kendi boylarını efsanevi

32 V. V. Bartold, *Китаби-Коркуд* [Kıtabı-Korkud] I, s. 204.

33 V. V. Bartold, *Турецкий эпос и Кавказ* [Turetskiy Epos i Kavkaz] (Türk Destanı ve Kafkasya), s. 116.

34 Aynı eser, s. 115.

35 V. V. Bartold, *Китаби-Коркуд* [Kıtabı-Korkud], I, s. 205

36 Ben, Prof. İ. P., Petruşevskiy’e bu tarihi işaret etmekle mükellefim. Bk.: F. İ. Uspenskiy, *Очерки из истории Трапезунтской империи* [Oçerki iz İstorii Trapezuntskoy İmperii] (Trabzon İmparatorluğu Tarihi Notları). L., 1929, s. 115; Cl. Huart. Baiburt. El. N. Ed., t. I, Leiden-London, 1959, стр. 1128.

37 ER, s. 33.

38 V. V. Bartold, *Турецкий эпос и Кавказ* [Turetskiy Epos i Kavkaz] (Türk Destanı ve Kafkasya), s. 110.

kabile etnonimine dayandıran bu devletin Sultanları E. Rossi'nin işaret ettiği gibi "Salatin-i Bayındırıyye" resmî unvanını kullanmışlardır.³⁹ XV. yüzyılda Ahlat'ta hükümlan olmuşlardır. A. Gordlevskiy Ahlat'ta efsanevi Bayındır ve oğlunun mozolesini görmüştür.⁴⁰ Bu zamana kadar Bayındır'ın Ahlat Hanı olduğuna dair kendisi tarafından derlenmiş halk menkıbeleri yayılmaktadır.⁴¹

Bayındır Han'ın Oğuz destancılık geleneğinde dayanağı yoktur: onun epik konusu ve hatta şahsi adı bile (boy lakabı dışında) yoktur. O, *Kitab-ı Korkut*'ta epik monarşide pasif ve itibari bir role sahiptir, verdiği şölende Oğuz bahadırları toplanırlar. Kendi kabilesiyle yüceltilmiş, Oğuz prenslerinin başı durumundaki *Kitab-ı Korkut*'ta onun güveyisi ve ek kıdemli bahadırı olan Kazan-Han'ı yerinden etmiştir.

Böylece Ak-Koyunlu Devleti'nin politik hegemonyası ve Bayındırların askerî yayımları döneminde, yani XIV. asrın ilk yarısında, kabileler sathında köken olarak eski Oğuz destanları, daha sonraki dönemde *Kitab-ı Korkut*'un temelini oluşturan sözlü-şiişel şekillenmesini tamamladığına dair bütün delillerin olduğu öngörülmektedir. Bu süreç uzun olmuştur ve farklı hikâyeler için farklı kronolojik çerçevelerde (III. hikâyede gâvurların kalesi Bayburt, işaret edilen periyodun en başı olduğunu düşündürmektedir) cereyan etmiştir. Her olayda bu süreç *Kitab-ı Korkut*'un edebî olarak işlendiği zamana doğru tamamlanmıştır (XV. yüzyılın ikinci yarısı).

Oğuz Destanı'nın yaratıcılık tarihinin daha geç dönem olan Yakın Doğu dönemine hiç şüphe yoktur ki, daha erken dönem Orta Asya dönemi öncülük etmiştir. V. V. Bartold'un haklı olarak gösterdiği gibi "Oğuzlar, Korkud ve Kazan Bey hakkındaki rivayetler hiç şüphesiz Selçuklu devleti döneminde (XI-XII. yüzyıl) Türkleşen Azerbaycan, Kafkasya ötesi ve Küçük Asya'ya, yani batıya gelmiştir."⁴² Bu durum Orta Asya Oğuzlarının yakın ahfadı Türkmenlerden evvel Orta Asya'nın Türk dilli halklarının -Kazaklar, Karakalpaklar-göçebe ve yarı göçebe Özbekler ve daha sonra da onların komşularının çağdaş folklorunun öğrenilmesiyle pekişmektedir. Hive Hanı Abulgazi Han'ın (1660) eseri *Şecere-i Terakime* çok geniş tarihsel materyal ve folklorik rivayetler içermektedir. O, kısmen Raşid-ad-Din'e ait (1247-1318) Farsça olarak oluşturulmuş, Türklerin ve Moğolların erken dönem tarihinin ana kaynağı olan *Cami at-Tavarih*⁴³ (XIV. yüzyıl başı) adlı eserini temel alarak hazırlanmıştır. Diğer taraftan Abulgazi defaten Türkmen halkının sözlü rivayetlerine (geleneğine) "Türkmenlerden önemli şahsiyetler ve 'baksı'ların (halk ozanı) yaşamı-

39 EV, s. 31.

40 V. A. Gordlevskiy, *Государство Сельджукидов*, [Gosudarstvo Selçukidov] (Selçuklu Devleti), s. 50 i prim. 4.

41 V. A. Gordlevskiy, *Османские сказания и легенды* [Osmanskiye Skazaniya i Legendy] (Osmanlı Menkıbe ve Efsaneleri). V kn.: V. A. Gordlevskiy, *Избранные сочинения* [Izbrannıye soçineniya] (Seçki Eserler) E, t. I., M., 1960, s. 20-21.

42 V. V. Bartold, *Еще известие о Кorkуде* [Yişö izvestiye o Korkude] (Korkud Hakkında Haberler), s. 76.

43 Raşid-ed-Din, *Sbornik Letopisey*, tt. I – III. M. – L., 1952 – 1960.

nı savaşlarda geçirmiş yıllarına”, “Tarihi bilen Türkmenlerin bilge yaşlılarına” gönderme yapmaktadır.⁴⁴ Orta Asya tarihi ve folklor kaynaklarına başvurulmasıyla bizim IX-X. yüzyıla yerleştirdiğimiz Sır-Derya’nın aşağı bölgelerinde eski devirlerde Oğuzlarda özellikle Korkut dairesi destanları oluşmuş ve daha geç dönemde XII-XIV. yüzyıllarda Kafkasya ötesi ve Küçük Asya’da bunlar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, Oğuzların batıya ilerlemeleri Selçuklular idaresi altında XI. yüzyılda olmuştur, Korkut, Salur Kazan, Alpamış, Bamsı ve *Kitab-ı Korkut*’ta ve Orta Asya kaynaklarında zikredilen diğerlerine dair rivayetlerin Orta Asya’da en geç XI. yüzyılın başlarından önce teşekkül etmiş olduklarını ileri sürmek mümkündür.

Daha eski epik hikâyeler sonraki dönem yaratıcı sözlü gelenekte gayet iyi şekilde yeniden işlenmiş ve *Kitab-ı Korkut*’ta ise bize kadar ulaşmış olan nihai şeklini almıştır.

Korkut Menkıbesi

Kitab-Korkut’un yazılı işlenmesinde Oğuz bahadurları hakkındaki menkıbeler, halk bilgesi ve Oğuz halkının kahraman ataları hakkında doğru rivayetleri torunları için muhafaza eden türkülerini düzen, kehanet sahibi Ozan Korkut kişiliğinde birleşmektedir.

Kitab-ı Korkut’a kısa bir mukaddime yazılmış ve onda bu efsane ve şahsiyet hakkında malum olan her şeye yer verilmiştir.

“Dedem Korkut” veya “Korkut Ata” Bayat Boyu’ndandır. O, aksakal, vatansever bilge, kehanet sahibi ozan ve gaipten haber verendir. Bütün bu fonksiyonların bir tek şahısta birleşmesi eski büyüsel âdetler ve şiir geleneği için karakteristiktir; bu bağlamda Korkut “yaşlı, bilge Veynemeynen”i, Fin Kralı “Kalevela”yı, aynı şekilde yaşlı ve kendi kabilesinin bilgesi, akıllı hukukçusu ve büyüsel türkücüsüdür. V. V. Bartold, Dede Korkut hakkında “Bahadır değil, vatanseverdir, halk bilgeliğinin baş koruyucusu ve anlatıcısıdır; onun ahlaki otoritesine bütün halk tabidir.” diyor.⁴⁵

Mukaddimenin yazarı Korkut’un doğumunu Hz. Muhammet (Peygamber Aleyhisselam) zamanına yakın göstermiştir ona birkaç yüzyıl ömür biçiyor, bu Derbent’te Adam Oleariy tarafından derlenmiş olan efsane ve geç dönem yazılı kaynaklara uygun düşmektedir. “*Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi; ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haberler söyler-idi. Hak Ta’ala anuñ köñglüne ilham ider-idi.*” Korkut’un Kayı Boyu’ndan Osman neslinin yükseleceğini önceden haber vermesi, ona bahsedilen bilgelik bağışıdır. Yazar “Buna benzer nice sözler söyledi.” diye ilave etmektedir. “*Korkut Ata, Oğuz kavmunıñ müşkilini hal ider-idi. Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınça*

44 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Türkmenlerin Şeceresi), s. 52, 53, 78.

45 V. V. Bartold, *Китаби-Коркуд* [Kıtabı-Korkud] I, s. 204.

işlemezler-idi. Her ne ki buyursa kabul iderler-idi." Oğuzların bilgisi ve aksakallısı olarak Korkut defaten sonraki hikâyelerde yer almaktadır.

Halkın öğreticisi ve bilgisi olarak Korkut'a halk bilgeliğine dair atasözleri de atfedilmektedir. Bu tarzda atasözü ve ifadelerin çokluğu bize bilgi vermektedir. Onlar beş ayrı gruba ayrılmıştır. Her bir grup "*Dede Korkut dedi...*" veya "*Dede Korkut gene soylamış....*" İfadeleriyle başlar; bazen de şu ilaveler yapılır: "*Görelim Hanım ne soylamış...*"

Bu atasözleri halk yaşam tarzının ve dünya görüşünün farklı yönlerini kapsamakta ve kendi aralarında paralellik esasına göre, bazen de çifter çifter birleşmektedirler ve çok uzun zincir oluşturmaktadır. Örneğin "*Yapayapa karlar yağsa yaza kalmaz; yapağulu gökçe çemen güze kalmaz*" veya "*Eski panbuk biz olmaz, eski düşmen dost olmaz*" ya da "*Konuğu gelmeyen kara ivler yıkılsa yig. At yimemen acı otlar bitinçe, bitmese yig. Adam içmez acı sular sızınça, sızmasa yig. Ata adını yorıtmayan hoyrad oğul ata bilinden inince inmese yig, ana rahmine düşünce toğmasa yig*" vb. gibi.

Korkut suretini Müslümanlaştırma sürecine uygun olarak atasözleri ve ifadeler Müslümanlık öğretisine göre ve dinsel öğütlerle açılmaktadırlar: "*Dede Korkut soylamış: Allah Allah dimeyinçe işler oñmaz, kadir Tanrı virmeyinçe er bayımaz.*" Dördüncü grubun tamamı ise Allah'a, onun elçisi Hz. Muhammet'e, Halife Ali'ye, Kur-an'a vd. kutsallara methiyelerden oluşmaktadır. Bu kısım Vatikan nüshasında yoktur ve muhtemelen sonradan eklenmiştir. Beşinci bölüm ise birkaç tane mücerret parçadan oluşmaktadır; bu bölüm "*Ozan aydur...*" diye başlar ve dört tane kadın tipinden, onların ahlaki, yaşam tarzı açısından değerlendirilmesi yer almaktadır, bu konu dilek ile son bulmaktadır.

Bütün bu grupların farklı zamanlarda teşekkül ettiklerini ve halkın kadim bilge kişisi ve kâhini olarak geleneksel Dede Korkut adı çevresinde daha geç dönemde birleştiklerini tahmin etmek mümkündür. Aksakallı, yaşlı bu halk pirinin adıyla bağlantılı geleneğin sağlamlığı, Küçük Asya kökenli olan ve *Kitab-ı Korkut*'un ilk Alman araştırmacısı ve çevirmeni Dits tarafından kısmen paralelleri yayımlanmış *Türk Atalar Sözü* kitabı ile teyit edilmektedir. *Atalar Sözü* kitabı, Türk halklarında derlenmiş benzer atasözlerinin adı veya *Oğuz-ñame* birkaç bin tane atasözü ihtiva etmektedir; Dits ise 400 tanesini çevirmiş ve yayımlamıştır.

Bu kitabın ilk 75 numarası *Kitab-ı Korkut*'ta rastlanan birkaç tane atasözünü içermektedir. "Dede Korkut" adı burada dokuz yerde zikredilmektedir. Dede Korkut Oğuz'un ahfadıdır. "Oğuzdan 366 bahadır (alp), 24 boy ve 32 büyük Sultan çıkmıştır". Korkut'un babası atasözlerinde *Karmış* ve *Kırmış* adını taşımaktadır; annesi "dev kızıdır"; burada bizim ihtiyarın mucizevi kökeni hakkında tarafımızdan bilinmeyen masalsı konuya atıf vardır.

Korkut, geleceği görme yetisine sahiptir: “Ben Dede Korkut, Oğuz halkına iyi ve kötü olacakları önceden bildirdim.” Aynı zamanda V. V. Bartold’un altını çizdiği gibi o İslam’a sıkıca bağlıdır: “O, tanrının birliğini kabul etmiş, peygambere iman etmiş ve tanrının sözünü boynuna almıştır”. “O, halkın akilî, eski ahitlerin ve boy yapısının koruyucusu, o ailelerin çocuklarını istemeyecekleri, çocukların da atasını saymayacağı, oğlun varlığı nedeniyle babasını suçladığı, kızın varlığı nedeniyle anasını suçladığı zamanın geleceğini, o zamana kadar yaşamak istemeyeceğini söylemiştir.”⁴⁶

Her grup onun benzer bilgelik sözleriyle bitmektedir: “*Ben, Dede Korkut bugünlere kadar yaşayacağımı önce söylemişim. Benim bunu gördüğüme inanın. Ben, Oğuz’un ahfadıyım. Kadir Tanrım o günlere kadar beni yaşatma, ruhumu daha erken al.*” Bu parça kitapta aldı defa tekrarlanmaktadır.

Oğuz Destanı’nda halkın bilge ve yol göstericisi olan Korkut aynı zamanda geleceği tahmin edebilen bilge ozandır. Oğuz bahadırlarına destanlar düzmekte, bu destanları ondan halk ozanları almaktadır. *Kitab-ı Korkut*’un her bir hikâyesi Korkut tarafından oluşturulmuş görünmektedir ki, onlar Oğuz kahramanlarının zaferlerini dillendirmektedirler. “*Dedem Korkut boy boyladı, soy soyladı, bu Oğuz-nâme’yi düzdi, koşdı, böyle didi*” (I). “*Dedem Korkut geluben boy boyladı soy soyladı; bu boy Delü Dumruluñ olsun, menden soñra alp ozanlar söylesün, alnu açuk sömert erenler diñlesin didi*” (V). “*Dedem Korkut geldi şadılık çaldı, boy boyladı soy soyladı, gazi erenler başına ne geldüğün söyledi, bu Oğuz-ñame Beyregüñ olsun didi*” (III).

Kitab-ı Korkut’un ön iki hikâyesinden her biri bu şekilde bir sona sahiptir. En başta Dede Korkut’un gelişi bildiriliyor, o şadılık eyliyor, bazen de dindar Müslümanların ruhuna uygun dünyanın faniliğini hatırlatıyor: Örneğin, “*Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boyu*” hikâyesinde (II): “*Kanı didüğün big erenler, dünya menüm diyenler. Ecel aldı yir gizledi, fani dünya kime kaldı. Gelimli gidimli dünya, ahır ucı ölümlü dünya.*” Daha sonra Korkut’un “bil-geliği” ve hana hayır dua gelir. Onun temelinde köken olarak Müslümanlık öncesi arkaik büyüsel motifler muhafaza olmuştur, ancak İslami öğretilerin söylemleriyle, formüllerle örtülmektedirler. Örneğin: “*Yom vireyüm hanum: Karlu kara tağlaruñ yıkılmasun, kölgelüçe kaba ağacuñ kesilmesün, kamın akan görklü suyuñ kurımasun, kadir Tañrı seni nâmerde muhtac itmesün, çapar-iken ağ boz atuñ büdrimesün, çalışanda kara Polat öz kılıcuñ gedilmesün, dürtişür-iken ala gönderiñ uvanmasun, ağ sakallu babañ yiri uçmak olsun, ağ pürçeklü anañ yiri behişt olsun, ahır soñı aru imandan ayırmasun, âmin diyenler dizâr görsün, ağ alnuñda biş kelime du’â kılduk kabul olsun, Allah viren umuduñ üzilmesün, yığışdursun dürişdürsün günahuñuzu adı görklü Muhammed Mustafa yüzi suyına bağışlasun hanum hey*” (II).

46 V. V. Bartold, *Турецкий эпос и Кавказ* [Turetskiy Epos i Kavkaz] (Türk Destanı ve Kafkasya), s. 119.

Hikâyelerin metinlerinde ozan, zaman zaman topluluğa, tam olarak bayram şöleninde destanı icra ettiği hana yöneldiği görülmektedir. Bu yönelme icracının sözlü (şifahi) karakterini göstermektedir. İcra şu veya bu karakter hakkında sürekli bir formülle oluşmaktadır: “Hanım görelim, ne söyledi...”

Destancı-Uzan (Ozan) kendi dinleyicilerinden epik halk anlatılarının, yani atalarının hatıraları, geçmiş zaman kahramanlarının şöretlerinin koruyucusu olarak büyük saygı görür. *Kitab-ı Korkut* mukaddimesinde bu konuda şöyle denilmektedir: “*Kolça kopuz götürüp ilden ile bigden bige ozan gezer, er cömerdin er nâkesin ozan bilir. İleyüñüzde çalup aydan ozan olsun.*”

Günümüzde “Uzan” (Ozan) terimi Türk halklarında türkücü veya destancı anlamındadır: başka terimlerle değişiklikler göstermektedir (örn. Türkmençe *Bahşi*, Kazakça *Akın*, Azerbaycan Türkçesi *Aşug* vd.).⁴⁷ XV. yüzyılda Mısır Memlûkluları ve Türk Sultanlarının sarayında icra eden *uzanlar* teyit edilmektedirler.

Yazıcıoğlu Ali'nin eseri *Selçukname*'deki bilgiye göre Türkler tarafından Solday (Sudak) Kalesi'nin muhasarasında kanlı savaştan sonra “Ozanlar kopuz çalmış ve askerinin cesaretini ve yiğitliğini anlatmışlardır.”⁴⁸

XVII. yüzyıl ortalarında Şu'uri'nin Persçe-Türkçe sözlüğünde (Hicri 1075/Miladi 1664-1665) “uzan” teriminin açıklaması vardır. Şu'uri'nin açıklamasına göre, V. V. Bartold'un da sunduğu açıklama şu şekildedir: “Tambur çalan, Türküler söyleyen ve Oğuz-ñame anlatan insanlara Türkçe “uzan” denilmektedir.”⁴⁹ “Oğuz-ñame” ifadesi sadece yazmaları değil, Oğuzları anlatan sözlü hikâye ve yine aynı içerikli Türküleri de ifade etmektedir.⁵⁰ *Kitab-ı Korkut*'ta bu kelimeyle farklı hikâye-başlıklar karşılaşılır (V. V. Bartold “bilina” olarak çevirmektedir). Örneğin, (VII) “*Dedem Korkut gelüben boy boyladı soy soyladı, bu Oğuz-ñame Yigenegin olsun didi.*” Burada konu destan anlatıcıları hakkında olduğunu tahmin etmek mümkündür.

“Tambur” adıyla (V. V. Bartold çevirisinde “gitar”) iki telli pizzikato⁵¹ müzik aleti, balalayka modelinde olup küçük mandolin şeklini andıran “dombra”yı anlamak gerekir. Dombra bugüne kadar Orta Asya ve Güney Kafkasya Türk halklarında en sevilen halk çalgısıdır; ozanlar bunun melodisi eşliğinde epik Türk türkülerini icra etmektedirler. Bu çalgı aletiyle diğer bir mü-

47 Sr.: A. N. Samoıloviç, *Очерки по истории туркменской литературы* [Oçerki po istorii Turkmenskoy Literaturi] (Türkmen Edebiyat Tarihi Notları), s. 144-146.

48 ER, s. 26 i prim. 1.

49 V. V. Bartold, *Турецкий эпос и Кавказ* [Turetskiy Epos i Kavkaz] (Türk Destanı ve Kafkasya), s. 114. Bk. ayrıca A. N. Samoıloviç, *Очерки по истории туркменской литературы* [Oçerki po istorii Turkmenskoy Literaturi] (Türkmen Edebiyat Tarihi Notları), s. 145; V. A. Gordlevski, *Происхождение османского слова «узан»* [Proishojdeniye Osmanskovo Slova “uzan”] (Osmanlı Türkçesi “Uzan” Kelimesinin Kökeni). V. A. Gordlevski; *Избранные сочинения* [Izbrannıye soçineniya] (Seçki Eserler), t.I, Mosk., 1960, s. 229-231.

50 EV, s. 20.

51 Pizzikato: Yaylı müzik aletlerinde tellerin yay yerine parmakla çekilerek çalınmasıdır. (ç.n.)

zikal çalgı aleti “kobza” (kobuz, komuz, kopuz) ile rekabet etmektedir, bu da iki telli pizzikato enstrüman olup halk destancıları ve aynı şekilde Orta Asya şamanları (Kazak - baksı) kullanmaktadır.

Kitab-ı Korkut'ta uzan (ozan) kopuz çalmaktadır. Profesyonel halk ozanı olmayan Salur Kazan (XI), Dirsehan (I), Kan-Turali (VI), Segrek (X) gibi Oğuz bahadırları kopuzla kendi Türkülerine eşlik ederler. Bamsı Beyrek, ozan kılığında kendi nişanlısının Yalancıoğlu Yaltacukla düğününe katılır (III). Dede Korkut'un kopuzuna kahramanlar büyük hürmet gösterirler: “*Mere kâfir Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım didi.*” Kehanet sahibi ozan olarak Korkut'un kopuzu, büyülü bir müzik aletidir.

Uzanlar (Ozan) türkülerini (Oğuz-ñame) Korkut'tan öğrenmişlerdir: O, aynen çağdaş Kazak folklorunda Aziz Korkut'un ilk baksı (şaman), öğretmen ve ‘baksı’ların hamisi olduğu gibi ilk uzan (Ozan), öğretmen ve muhtemelen ‘uzan’ların efsanevi hamisidir.

Korkut, Oğuz hikâyelerinin çoğunluğunda ortaya çıkmaktadır, ancak başkahraman olarak değil, hanın veya onun yiğitlerinin yardımcısı veya yol göstericisi olarak. İlk dövüşüne çıkacak olan genç Yigenek'e rüyasında öğüt verir (VII): “Oğuzların sınırını korumaya giden Begil'in kılıcını kutsar (IX). Gürcistan'dan gelen haracın bahadırların arasında pay edilmesi konusunda Bayındır Han'a öğüt verir: “bir at, bir kılıç, bir çomak”, bu üç nesnenin Oğuz iline karavul olacak kişiye verilmesini önerir (IX, s. 216). O, Oğuzların elçisi olarak Depegöz'e gönderilir, onunla kesim kesmeye gider, Oğuzlardan günde “4 adam ile 60 koyun” (Ergin'de günde 2 adam ile 500 koyun, ç.n.) kesimi kabul ettirir.

Korkut, genç bahadırı nişanlar. Bamsı Beyrek'in dünürçüsü olarak “kız kardeşi Banu Çiçek'e talip olanları öldüren” ağabeyi Delü Karçar'a dünürcü gider (III). Deli Karçar kılıncını eline aldığı anda başının üstünde hamle kıldırdığında Dede Korkut Tanrı'ya sığındı, dua kıldı “Çalar-isen elün kurısın didi.” Hak Taala'nın emriyle Delü Karçar'ın eli yukarıda asılı kaldı. Bundan sonra Korkut'un mucizesi Beyrek'in babası Bay Büre Bey'in Delü Karçar tarafından talep edilen başlık bedelini tedarik etmesine yardımcı olmuştur.

Babaerki ilişki şartlarında zorlu ve tehlikeli elçilik rolü kabilenin yaşlı (aksakal) veya diğer saygı gören insanlarına aittir. Kan-Turali hikâyesinde de yine dünürçülük vazifesini boyun yaşlı temsilcisi olarak babası gider (VI). Evlilik konularında büyülü güçlere sahip kahramanın mucizevi yardımcısı, gelin ile veya onun hamisi ile zor şartları veya engelleri ortadan kaldırmasıyla çözümlenici rol oynamaktadır. Bamsı Beyrek'in evliliği hikâyesinde Korkut'un İslami kişiliği arasından büyüsel yardımcı çizgileri görülmektedir.

Destanda olduğu gibi Türk dilli halkların arkaik bahadırılık hikâyelerinde sayısız yansıması muhafaza olan *ad verme* geleneği de büyüsel anlam taşı-

maktadır.⁵² Halk âdetlerinden açıkça görüldüğü gibi yeni doğana “kutlu ad” topluluğun yaşlısı, saygıdeğer veya değerli misafirin, şamanın (daha geç dönemlerde onun yerine Müslüman derviş veya molla) bulmak zorundadır. Bu âdet aile bayramıdır ve ziyafetle gerçekleştirilir: daha sonraki dönemde bu rolü Müslümanların dairesinde “sünnet olma” yüklenmiştir. Ad verme her zaman hemen doğumdan sonra gerçekleşmemektedir; bazen ergenlik yaşlarında, olgunluk çağında, genç yiğidin ilk savaşında, onun erkek sınıfına geçişine imkân veren olay üzerine verilmektedir. Altay masalları araştırmacısı V. İ. Verbitskiy “Çocuğa doğumuyla ad verilmez, o savaşa katılabilecek çağa geldiğinde bahadır o gücü kendisinde duyar. Ad, dövüşte veya cenklerde zaferlerden sonra verilmektedir.” diye bildirmektedir.⁵³ Böyle durumlarda yeni kalıcı ad, çocuklukta verilen muvakkat eski adıyla yer değiştirir.

Oğuz Destanı'nda kahramanlara “kutlu adını” hayır dua ile kabilenin dinî lideri ve bilge şamanı Korkut verir. Bu gelenek özellikle “Bamsı Beyrek” hikâyesinde çok sarih şekilde görülmektedir (III). Oğuzlarda şu âdet vardır: bir yeni yetme gence, adı ancak onun ilk kahramanlığından sonra verilir. “*O çağda baş kesmeyen, kan dökmeyen gence ad vermezlerdi.*” Bamsı, on beş yaşında iken Oğuz iline dönmekte olan bezirgânları, gâvurların saldırı ve yağmasından kurtardığı bu ilk yiğitliğinden sonra genç bahadırın babası Bay Büre Bey kendi yoldaşlarıyla danışır “gence ad verme vakti geldiğine” karar verir. Bu amaçla o, uzak Oğuz beylerini ziyafete davet eder. Dede Korkut gelir, duasını eder ve kahramana yeni adını verir. Burada babasına yönelir: Sen, onu “*Bamsım*” diye ohşarsın, onun adı *Boz Aygırlı Bamsı Beyrek* olsun. Adını ben verdim, yaşını Allah versin!” Kalın Oğuz beyleri el kaldırdılar dua kıldılar “*Bu ad bu yigide kutlu olsun*” didiler.

Korkut'un her hikâyesinin sonundaki hayır duasının İslami şekli arasından Sibirya'nın Türk dilli halklarının çok sayıdaki kahramanlık hikâyelerindeki gibi “kutlu ad verme” anında okunanlara benzer büyüsel formül sızmaktadır. Ad değiştirme âdeti ziyafetle gerçekleştirilir, hatta eski ismi yeni isminin bir varyantı intibası uyandırır (Bamsa - Bamsı). Ozan Fazıl Yoldaşev'in “Alpamiş Destanı”nın Özbek varyantında aynı destanla paralel versiyonu, kahramanın ilk kahramanlığında ad değiştirme gerçekleştirilir: Hâkim (Müslüman ismi, ona doğumunda verilmiştir.) Bahadırılık ismi Alpamsı alır (Alp Bamsı - Bahadır Bamsı).⁵⁴

Korkut, Bayındır Han'ın boğasını öldürdüğü ilk yiğitliğinden sonra Dirse Han'ın on beş yaşındaki oğluna Boğaç-Han (V. V. Bartold'da “Boğaç-Can”)

52 V. M. Jirmunskiy, *Сказание об Алпамыше* [Skazaniye ob Alpamişe] (Alpamiş Destanı), s. 175-188.

53 V. İ. Verbitskiy, *Алтайские иноподцы* [Altayskiye İnorodtsı] (Altay Yabancıları). M, 1893, s. 145.

54 *Алпамыш. Узбекский народный эпос. По варианту Фазила Юлдашева* [Alpamiş. Uzbeksiy narodniy epos. Po Variantu Fazila Yuldaşeva] (Alpamiş. Özbek Kahramanlık Destanı. Fazıl Yoldaşev Varyantı). Per. L.Penkovskovo. Red., predil. İ primeç. V.M.Jirmunskogo. M., 1958, s. 21.

adını vermiştir. Burada Korkut, han oğluna hayır dua eder ve ona babasından taht ve beylik ister (I).

O, aynı şekilde Dış Oğuz Beyi Aruz'un oğluna Basat adını vermiştir. Korkut, ona insanca yaşamayı öğretmiş ve adını vermiştir: “*Dedem Korkut geldi aydur: Oğlanum sen insansın, hayvan-ile musābih olmagıl, gel yahşı at bin, yahşı yigitler-ile eş yort didi. Ulu kardaşuñ adı Kıyan Selçükdür, senün aduñ Basat olsun, adını ben virdim yaşuñu Allah virsün didi*” (III).

2. Oğuzlar Korkut efsanesi henüz Orta Asya'daki yurtlarında iken teşekkül etmiştir. Buna tarihî kaynaklarda ve çağdaş folklor malzemelerinde sayısız deliller vardır.

Korkut hakkında yazan Orta Asya yazarlarından Alishir Nevai (1441-1501) çağdaşlarına kıyasla daha dikkatli olarak halk yaşamı ve halk yaratıcılığında söz etmektedir. Alishir Nevai'nin arkadaşı ve hocası Tacik Şair Nureddin Abdurrahman Cami tarafından hazırlanmış olan *Nafahat al-uns (Ünsiyet Esintileri)* adlı Müslüman evliyaların kısa biyografileri kitabının çevirisinde (çeviri hicri 901/miladi 1495-1496), ezcümle diğer eserlerde Korkut Ata zikredilmektedir. Alishir Nevai, onun hakkında detaylı yazmamış, çünkü Türk halkı arasında o, oldukça iyi tanınıyordu. Ancak o, Korkut'un peygamberlik bağışını hatırlatır: “*O, birkaç yıl sonra gerçekleşecek şeyleri olmadan, birkaç yıl öncesinde söyledi.*” Alishir aynı şekilde Korkut'a atfedilen bilgelik ve hikmetleri (yani atasözleri) biliyordu: “*(Halk) arasında çok fazla öğüt verici ve ilginç hikmetler yaygındır.*”⁵⁵ Nevai'nin yaşam ve faaliyetleri Herat ve Semarkand ile bağlantılıdır; bu döneme kadar Müslüman veliye dönüşen Oğuz şamanının XV. yüzyıl sonuna doğru bütün Orta Asya'da geniş bir tanınırlık kazandığını düşünmek mümkündür.

Daha geç zamanda Azerbaycanlı şair Kul Ata'nın “Leyla ile Mecnun” şiiri de Korkut adının zikredildiği bir başka eserdir. Yazar, Korkut'a atfedilen hikmetli sözleri şiirlerle (mesnevi) yoğurmaktadır. Bu hikmetli sözler ahlaki ve dinî özelliktedir.⁵⁶

Abulgazi Han'ın (1660'lı yıllar) daha önce söylendiği gibi kısmen yazılı kaynaklara, kısmen de Türkmen halkının sözlü anlatılarına dayanarak hazırladığı (*Şecere-i Terakime*) XVII. asra aittir.

Türklerin ve Moğolların Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'in oğlundan türedikleri, Oğuz Han'ın efsanevi zamanları, onun oğulları ve torunlarını anlatan Abulgazi, kendi hocaları ve yazılı kaynakları, en başta da Raşid-ad-Din'in eserlerini temel almıştır. Korkut devri ve Kayı Boyu'ndan İnal Han'dan başlayarak, onun çağdaşları ve hanlar hakkındaki nakilleri farklı karakter taşımaktadır. Abulgazi'nin sözlerine göre bu dönemde Oğuzlar “Sır-Derya Nehri'nin

55 V. V. Bartold, *Султан Синджар и гузы* [Sultan Sincar i Guzi] (Sultan Sincar ve Guzlar). S 048.

56 Ergin, s. 45.

ağız bölgesine gelmişler, karargâhlarını Yangikent'te yerleştirmişler, kendileri ise Sır-Derya Nehri'nin her iki tarafında yazlamışlar ve kışlamışlardır. Onlar orada on kol olana kadar yaşamışlardır.⁵⁷ Sır-Derya'nın aşağı bölgelerindeki Yangikent IX-X. yüzyıllarda gerçekten de Oğuz Kağanlarının kışlık ikametgâhları idi.⁵⁸ Bu dönemler Abulgazi'nin eserinde "Peygamberimizden dört bin yıl önce yaşamış" olan efsanevi Oğuz Han zamanından farklı tarih olarak ortaya konulmaktadır.⁵⁹ *Şecere-i Terakime*'nin yazarı Oğuz halkının bu tarihsel ve çok uzak efsanevi geçmişi arasında çok uzun bir zaman dilimi geçtiğini, bu dönemden hiçbir tarihsel veya efsanevi bilginin muhafaza olmadığı tespitini yapmaktadır: "*İnal Han zamanından bu kitabı yazdığımız zamana kadar, anlattıklarımızın hepsi hakikat ve yanlışsızdır. Ancak Kuzı-Yavı Han ile (Oğuz Han'ın büyük torunu) İnal Han arasında ne kadar zaman geçtiğini tespit edemeyiz. Böyle çok az şey söyleyebiliriz; çok şey söylersek, bunlar da yalan olur; (belki) aradan dört bin yıl geçmiştir.*"⁶⁰

Abulgazi'nin anlattığına göre Korkut "Doksan beş yıl yaşamış ve üç yöneticiye vezir olmuştur."⁶¹ Aslında *Şecere*'ye göre o, Oğuzların beş kağanı: İnal-Yavı, onun küçük oğlu Duyılı-Kayı, onun küçük kardeşi Erki (Kol Erki), Erki'nin damadı ve yeğeni (Duyılı-Kayı'nın oğlu) Tuman-Han ve onun oğlu Kanlı-Yavlı'ya çağdaş olmuştur. Burada açık bir uyumsuzluk görülmektedir, şöyle ki, Kol-Erki han değildi, Tuman'ın gençlik döneminde bir süre için Oğuzların idareciliğini yapmıştır. Tuman'ın oğlu Kanlı-Yavlı Han'a ise olgunluk zamanında yetişmiş, muhtemelen de "hizmet" etmemiştir, hatta hikâyede görüldüğü üzere bu hanın hanlık seçimine iştirak etmiştir.⁶²

Abulgazi'nin eserinde tarihî muteberlik gerektiren bu bölümde, Korkut sureti rasyonalize edilmiş, destan ve özellikle de folklor rivayetlerinde onun etrafını çevreleyen mucizevi elementler kaybolmuştur. V. V. Bartold "Korkut'a tarihî bir çevre kurma ve onu Oğuz Han'ın torunlarından bilinen bir yöneticisinin veziri yapma çabası, bundan dolayı elbette, bu yöneticileri ve Korkut'un kendisini tarihsel kişilik yapamayacağını" vurgulamaktadır.⁶³

Abulgazi ve onun öncülerinin (Raşid-ed-Din) "Korkut" ve hanlar, onun çağdaşları dönemleri hakkındaki, temelinde Türkmen halkının tarihsel rivayetlerinin yattığı, bununla beraber dstandaki ve Abulgazi'nin tarihsel eserindeki Korkut sureti arasındaki var olan her türlü benzerliğinin geleneksel özelliğini reddetmek için sebep mevcuttur. Abulgazi'deki Korkut ne şaman

57 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Türkmenlerin Şeceresi), s. 57.

58 V. V. Bartold, *Туркестан в эпоху монгольского нашествия* [Turkestan in Epohu Mongolskogo Naşestviya] (Moğol İstilas Döneminde Türkistan), t.II. Spb., 1898, s. 179; S. P. Tolstov, *Goroda Guzov. SE*, 1947, No. 3, s. 56 i s l.

59 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Türkmenlerin Şeceresi), s. 71.

60 Aynı eser, s. 55.

61 Aynı eser, s. 57.

62 Aynı eser, s. 60.

63 V. V. Bartold, *Введение* [Vdeniye] (Giriş), l. 25.

ne şarkıcı (uzan, ozan)'dır, hatta Abulgazi sözlü geleneği açıkça takip eder, Salur Kazan'ın Peçenekler üzerine zaferi için "tartım"dan (övgü şarkısı) alıntı yapmaktadır.⁶⁴ *Şecere*'ye göre Korkut, Kayı Boyu'na mensup Oğuz hanlarının veziridir.⁶⁵ Bu Doğu feodalizminden alıntılanmış çağdaş bir *titr*'in modern şeklidir, Abulgazi'nin anlatısında Korkut'un gerçek durumunu ve Doğu devletinde yöneticinin iradesi doğrultusunda alışılmış vezir vazifesiyle örtüşmeyen onun rolünü bizden gizlemeye lüzum yoktur. *Şecere*'de Korkut, başında halkın yaşlı kişinin bulunduğu kabilenin bilge din adamıdır, o, hanları seçiyor ve tahtan indiriyor, hanlara ve halka öğütler veriyor ki, onlar bu öğütleri yerine getiriyorlar, halk içinde saygı ve hürmet gören ilk sıradaki şahsiyettir, onun sözüyle seçilmiş olan Oğuz hanı, onun önünde diz çökerek onu selamlamaktadır.

Korkut'un "veziri" olduğu hanlardan ilki İnal-Yavı, bütün Oğuz boylarının "başında Korkut-Ata, Kara Hoca'nın oğlu (İd'den) Kayı, Enkeş Hoca (İl'den) ile Salur ve Avaşban Hoca'nın" bulunduğu toplantıda tahta çıkmıştır. Burada Korkut ile beraber anılan Salur Boyu'nun beyi olan Enkeş Hoca *Şecere*'nin başka yerlerinde Salur-Kazan'ın babası olarak anılmaktadır. "*Onun veziri Korkut-Ata'dır. İnal-Yavı Korkut-Ata'nın sözünden çıkmaz idi. Korkut-Ata sayısız olağan dışı işler görmüştür.*"⁶⁶

İnal-Yavı'nın oğlu Duyılı Kayı Han da "Korkut Ata'nın öğütlerine uymuştur."⁶⁷ Duyılı Han öldüğünde erkek varisi yoktur, "*Bütün Oğuz İli ölü aşına toplandı; başlarında Korkut Ata olan bütün beyler sordu: Hanın hatunları içinde gebe olan yok mu?*"⁶⁸ Bir süre sonra Duyılı Han'ın hatunlarından biri ilerde han olacak bir oğlan doğurdu, bu Tuman idi; Tuman'ın çocukluk yaşlarında merhum hanın küçük kardeşi Erki halkın idarecisi oldu.

Tuman yetişkin olduğunda onu hükümdar olarak tahta geçirmeyi kararlaştırmıştır. Korkut ile konuşur ve onun öğütüne göre "ileri gelenleri" çağırır ve "ulu toy" verir. "Kol Erki Han, Korkut'u otağda *tor*'a (başköşeye) oturtur, diz üstüne çöker, ona bir kâse kımız sunar. Korkut kımızı içtikten ve diğer herkes de yiyeceklerden yedikten sonra Kol Erki Han'ı "*Siz hepsini bilirsiniz ki, il ve halk töre gereği Tuman'a aittir. Bu zamana kadar Tuman genç (küçük) olduğu için ben işleri yürüttüm. Şimdi Tuman yetişkin bir yiğit oldu ve ben babasının tahtını ona vereceğim!*" Bütün halk Korkut'a: "*Hanın ve bütün Oğuz İli'nin*

64 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Turkmenlerin Şeceresi), s. 71-72. Sr.: A. N. Samoyloviç. 1) *Очерки по истории туркменской литературы* [Oçerki po istorii Turkmenskoy Literaturı] (Türkmen Edebiyat Tarihi Notları), s.150-151; 2) *Один из списков «Родословного древа» туркменского Абуль-гази-хана* [Odin iz spiskov "Rodoslovnogo Dreva" Turkmenskogo Abul-gazi-hana] (Türkmen Abul-Gazi-Han'ın "Soy Ağacı" Listesinden Biri). DAN (ser. V), 1927, No. 2, s. 41-42.

65 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Turkmenlerin Şeceresi), s. 57.

66 Aynı eser.

67 Aynı eser.

68 Aynı eser, s. 58.

kaderi senin ellerinde, gerek gördüğün gibi yap!" dedi. Korkut, genç Tuman'a kendisinin büyümesi için amcası Erki'nin çok emek harcadığını ve onun ömrünün sonuna geldiğini, bundan dolayı tahta çıkmayı sonraya ertelemesi öğüdünü vermiştir. Tuman da Korkut'un öğüdünü tutmuştur: "Sen bütün Oğuz İli'nin bilgesi, babamın ve amcamın vezirisin. Öğüdüne uyuyorum" demiştir.⁶⁹

Tuman'ın nihai olarak tahta çıkışından tam dört ay sonra (otuz beş yaşında) "başlarında Korkut ile bütün halk" mevcut hanı azletmek ve devlet idaresini onun oğlu, artık kendi kahramanlık ve zaferleriyle şöhret kazanmış genç, bahadır, babayiğit ve kahraman Kanlı-Yavlı'ya vermeyi kararlaştırmıştır.⁷⁰

Böylece Korkut'un gücü kabilenin ruhanisi olarak, bizatihi hanın iktidarından daha yüksektir, hiç şüphesiz kutsal bir karaktere sahiptir.

Korkut destanda büyüsel hayır dua ve aydınlık bir geleceği mustulayarak yeni doğana "iyi", yani *kutlu* adını verir. Bu sahne daha önce vurgulandığı gibi Türk halklarının kahramanlık destanlarındaki bu geleneğin benzer tasvirini hatırlatmaktadır.⁷¹

Ölen Duyılı-Kayı-Han'ın tahtının varisinin doğmasıyla iyi geleneğe göre hanlık vazifesini yürüten Erki toy vermiştir: "Erki, halkı şölene davet etti. Herkes kendine yaraşır armağan getirmiştir. Dört yüz at ve dört bin koyun kestiler. Erki, telatinden üç havuz yapmalarını emretti; onlardan birini arak, birini kımız ve üçüncüsünü katık ile doldurttu. Bir ay gece gündüz herkes iyi ve kötüler eğlence yaptılar. Yaşlılar yaşlarını, garibanlar garibanlıklarını, zenginler ölümü unuttu."

"Oğuz İli Korkut'a: "Bu oğlana iyi/kutlu bir ad ver." dedi. Korkut Ata: "Onun adı Tuman-Han olsun." dedi. Halk "Bundan daha iyi/kutlu ad ver." dedi. Korkut Ata: "Bundan daha iyisi yok. Duyılı-Kayı-Han öldüğü gün bizim çadırımıza duman ve karanlık doldu. Bu çocuk duman sırasında doğdu, ben de ona Tuman adını verdim. İkinci olarak da ona yüreğimden iyi bir kader diliyor ve bundan dolayı Tuman adını veriyorum, zira Tuman uzun kalmaz, sonra dağılır. Dumanlı gün güneşli olur, dumandan sonra parlak gün olur. Uzun süre kalmayacak dumanı bu gencin çocukluğuna, güneşi ise onun daha sonraki parlak dönemine, mutlu ve uzun yaşamına benzetiyorum, o yetişkin olduğunda babasının tahtına oturacak." dedi. Bu sözleri duyan halk alkışlarla Korkut'a övgülerini ifade etti, memnun oldu ve Tuman'a hayır dua kıldı."⁷²

O ziyafette "Korkut'un önderliğinde bütün halk" hanlığı ilan edilen Erki'ye yeni ad verdi: "Sen bir ay boyunca toy yaptın, yiyeceklerin tükenmedi.

69 Aynı eser, s. 58-59.

70 Aynı eser, s. 60.

71 V. M. Jimunskiy, *Сказание об Алпамыше* [Skazaniye ob Alpamişe] (Alpamiş Destanı), s. 175-188.

72 A. N. Конопов, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Turkmenlerin Şeceresi), s. 58.

Havuzlarda ayran ve kımız göldeki sudan daha çoktu. Bugünden itibaren sana Kol-Erki-Han diyeceğiz."⁷³

Abulgazi'nin anlatısında Korkut, Tuman'ın müstakbel hatununun dünür-cüsüdür. Tuman yetişkin olduğu zaman Korkut, ona dünürçülük yapar ve onun öğüdü ile Oğuzların yöneticisi olarak kalan amcası Kol-Erki-Han'ın kızına dünürçü olur. "*Kol Erki'nin kızı vardı, çok güzeldi, annesi ve babasının sözünden çıkmazdı. Korkut, Kol-Erki ve Tuman ile konuşup anlaştıktan sonra yedi gün yedi gece toy yaptılar; kızı Tuman'a verdiler; onun hanlık onuruna yaraşır hâlde eşyalar verdiler.*"⁷⁴

Bütün bu anlatılar hanın "veziri" Korkut suretini Oğuz toplumundaki ata-erkil ve dinsel karakteri ve rolünü yansıtan feodal dönem öncesi devreye ait tarihsel ilişkilere götürmektedir.

Abulgazi'nin Korkut ve onun çağdaşı Oğuz hanları hakkında bildirdiklerinin önemli bir kısmı *Tarih-i Raşid-ed-Din*'de (XIV. yüzyıl başı) bulunmaktadır. Bu durum tarihî Türkmen rivayetlerine ve onlarda zikredilen adlara ve olaylara, bu kaynaklara sahip olmayan V. V. Bartold'a kendi zamanında olduğundan daha fazla güvenilirlik vermektedir. O. Ş. Gökyay *Dede Korkut*⁷⁵ adlı eserine yaptığı değerlendirme bölümünde "Oğuz Tarihi"nden yayımladığı alıntıda Tuman Han ve Kol-Erki yönetimi ve öncülü iki han hakkında bilgiler yer almaktadır. Onlarda da Erki'nin varisinin dünyaya gelmesi münasebetiyle şölen vermesi, ona Tuman adının verilmesi ve bu adın açıklanması, ziyafetten sonra tahtı alması, tahtın Tuman'ın yetişkin çağa gelinceye ve Erki'nin kızıyla evliliğine kadar iadesi anlatılmaktadır.

Var olan tek fark Tuman'ın öncülleri -dedesi ve babası- olan iki hanın adlarındadır. *Raşid-ed-Din*'de her ikisi de İnal adını taşımaktadır: birincisi İnal-Sır-Yavkuy-Han (Abulgazi'de İnal-Yavı-Han), ikincisi Ala-Atlı-As-Donlu-Kay-İnal-Han (Açıklamaya göre Raşid-ed-Din "Ala-Atlı-As-Donlu-İnal'ın Kayı Boyu'ndan olduğunu" bildirmektedir.) Bu iki gösterişli unvandan Abulgazi, İnal-Yavı-Han'ın iki oğlunun adına dikkat çekmektedir: büyüğü Al ve babasına varis olan küçüğü Duyılı-Kayı.

Bazı Türk dilli halklarda "İnal"ın devletin yöneticisinin veya onun varisinin unvanı olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ İbn-Fadlan'ın 922 yılında Ust-Urt'a bölgesinde Genç-İnal adını taşıyan Oğuzların "hanlarından" birini tespit etmesi dikkat çekicidir.⁷⁷ Her hâlükârda o, Raşid-ed-Din'in bahsettiği iki İnal'dan genç olanıyla çağdaştır.

73 Aynı eser, s. 58. Slovo "kol" göl manasındadır.

74 Aynı eser, s. 59.

75 OSG, s. XVIII-XXII. Ob etom istoçnike sm.: MİTT, t. I, s. 494.

76 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Turkmenlerin Şeceresi) s. 95, prim. 118.

77 A. P. Kovalevskiy, *Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921- 922 гг* [Kniga Ahmeda ibn-Fadlana o yego Puteşesvii na Volgu v 921-922] (Ahmed İbn Fadlan Seyahatnamesi ve onun 921-922 yılında Volga'ya

Tarih-i Raşid-ed-Din'deki Erki'nin zikredilen üç han ve naibinin idari işlerinde Korkut, *Şecere-i Terakime*'deki gibidir. Öğütleri için yöneticiler ve halk ona başvurur, o genç Tuman'a adını verir, onu taht varisi kılar ve onun nişanlısını seçer. Toplanmış olan Oğuzlar Korkut'a "*Sen devletteki en saygı-değer kişisin, nasıl düşünüür ve ne uygun görürsen söylediğin gibi yapınlar ve biz buna razı oluruz.*" diyordu.

Raşid-ed-Din'in *Kitab-ı Korkut*'ta zikredildiği gibi Korkut'un Bayat Boyu'ndan olduğunu bildirmektedir. Bir birinden bağımsız bu iki kaynağın örtüşmesi, geleneğin kadimliğini teyit etmektedir. Korkut-Ata'nın kendi kökenini "Kayı Boyu'na"⁷⁸ dayandırmasına uygun olarak Abulgazi'nin tanıklığı görünüşe göre bir yeniliktir, belki de ifade edilen bu durumla, Kayı Boyu'ndan, yani efsanevi Oğuz Kağan'ın torunlarından büyük olandan Korkut dönemi Oğuz hanları dönemine İnal-Yavı ve onun ahfadına dayandırmaktadır.

Bu uyuşmazlık Abulgazi ve onun kaynağını tarihsel bir açıklamaya kavuşturabilir, eğer ki Abulgazi'nin işaret ettiği az sayıdaki kabilenin han seçiminde çok sayıda olanlara katıldıkları değerlendirmeye alınırsa: "*Kayı Boyu'ndan biri hükümdar olarak çıktığında, Kayı uruğu ve Bayat uruğu ve daha küçük ölçekteki beş altı uruk da onlara katılmıştır.*"⁷⁹

Raşid-ed-Din'de ve onun izinden Abulgazi'de Korkut'un babasının adı Kara-Hoca'dır.⁸⁰ *Kitab-ı Korkut*'ta ve tarihî ve efsanevi kaynakların çoğunluğunda onun adı pek zikredilmemektedir: "Atalar Sözü"nde onun adı daha önce ifade edildiği gibi "Karmış" veya "Kırmış"tır (Aynı adın varyantı mı?) Bu isme Abulgazi'de ancak başka bağlamda rastlanmaktadır: burada Karmış-Bay, Mamış-Bek'in karısı kahraman, Barçın-Salor'un babasıdır (yani Alпамış - Bamsı).⁸¹

Raşid-ed-Din, Korkut'tan bahsederek sözlü kaynaklara, kendisine anlatılan "rivayetlere" yönlendirmektedir. Yazarın adlandırdığı şekliyle "Dede Korkut" akıllı, bilge, "mucize (*keramet*) gösteren", "güzel sözler söyleyen (Bununla irticalen söylediği türküler kastedilmektedir.) biridir. 295 yıl yaşamış olduğu söylenir ve hakkında daha sayısız *hikâyat* vardır. Böylece XVI. yüzyıl başlarında Korkut hakkındaki sözlü efsaneler, yazar tarafından daha ziyade önemli çizgileriyle bilinmekteydi.

Raşid-ed-Din ve Abulgazi'nin tarihî rivayetleri, Korkut hakkında teşekkül etmiş ve Orta Asya'nın Türk dilli halkları Türkmenler, Kazaklar, Karakalpaklar ve Özbeklere ait arkaik sözlü halk efsaneleriyle fazlasıyla desteklenmek-

seyahati). Harkov, 1956, s. 127, 129, 130.

78 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Turkmenlerin Şeceresi), s. 56-57

79 Aynı eser, s. 56.

80 Aynı eser, s.57.

81 Aynı eser, s.78.

tedirler. Hatta bu rivayetlerin yankıları kuzey Kafkasya'ya Nogaylara kadar ulaşmıştır: Türkolog P. A. Falev 1914 yılında Stavropol vilayetinde Korkut adında Nogay “avul”unda (köy) bulunmuş, ismini “burada uzun süre yaşayan yaşlı Korkut’tan” almış. Bu ihtiyar, “avul”un sakinlerinin anlattıklarına göre “100 yıl önce yaşamıştır”.⁸²

Korkut (Horhut-Ata) hakkındaki menkıbeler Kazaklar arasında IX-X. yüzyılda Oğuzların yerleştikleri ve çoğaldıkları Sır-Derya'nın aşağı bölgesinden Velihanov'un (ölüm 1865) onları dinlediği Kokçetay'a ve W. V. Radloff'un 1860'lı yıllarda Korkut adını içeren Kazak *baksıların* yakarış dualarını derlediği Güney Sibiry'a da Kulundin steplerinde yayılmıştır.⁸³ Kazaklar arasında Korkut hakkındaki menkıbelerin yayılması XI. yüzyıl ortalarında Oğuzların Sır-Derya'nın aşağı bölgelerinden önemli bir miktarının Kazak halkının bünyesine dâhil olmuş olan Kıpçak Türk kabileleriyle olan yakın ilişkilerine bağlıdır.

V. V. Bartold “*XI. yüzyılda Müslüman coğrafyada Kırgız (yani Kazak) stepleri için eski adı olan 'Oğuz Stebi' yerine yeni bir isim olarak 'Kıpçak Stebi' ortaya çıkmıştır, hatta Türkmenler veya Oğuzların ardılları XIII. yüzyılda Sır-Derya'da Moğolları yakalamışlardır. Kıpçaklar vasıtasıyla Kazaklar, Oğuzlardan 'Korkut kültürünü' aldılar.*” diye yazmaktadır.⁸⁴

Bu kültür merkezinde Sır-Derya'nın aşağılarında, yani Perovsk'tan (Kızıl-Orda) Kazalinsk'e, Cusalı'dan eski büyük yolda (bugünkü demiryolunda) kuzey-batıya doğru 20 km uzanan, ırmağın kıyısında Horkut (şimdiki demiryolu istasyonu) köyünden yarım km mesafede bulunan Oğuzların eski yerleşim yerinde bulunan Horkut-Ata mezarı vardır. Yerli Kazak nüfus arasında Horkut-Ata daha yakın zamana kadar Müslüman bir aziz (evliya Horhut) olarak ululanmıştır.

Evliya Horkut-Ata'nın mezarını farklı zamanlarda (1851-1856 arasında) V. Velyaminov-Zernov, Genelkurmay Başkanlığı Subayı L. Meyer (1865), Arkeolog P. Lerh (1867), Taşkentli Etnograf A. Divayev (1896-1898), Arkeologlar İ. Aniçkov (1897) ve İ. Kastanye (1906) vd. görmüşler ve tasvir etmişlerdir. Sanduka, Kazak mezarlığında nispeten daha yeni mezarların ortasında bulunmaktadır. A. Divayev “*Mezar kerpiçten, altı-sekiz köşeli, keskin hatlı figürlerle tamamlanmış, üstte elbette kubbe mevcuttur.*” diye bildirmektedir.

Orada siyah at kılı demetiyle farklı renk kumaşlardan olan bayrağıyla uzun bir sırk tespit edilmiştir (Kazak âdetine uygun).⁸⁵ İ. Aniçkov “*Mezar ağır bir kubbesiyle kaba bir çalışmadır. Onun yanında kurdele ve çaputlar bağlan-*

82 P. A. Falev, Stavropol vilayeti Nogaylarında önceden yayımlanmış materyalle bağlantılı sözlü folklor eserleri derlemeleri. 26 Şubat 1915 oturumunda sunulan rapor. ZVO, t. XXIII, Prp., 1916, s. V.

83 W. V. Radloff, *Образцы* [Obrazstı] (Nümuneler), t. III, s. 47, stihî 29-31; W. Radloff, *Aus Sibirien*, Bd. II, s. 64.

84 V. V. Bartold, *Введение* [Vdeniye] (Giriş), II. 8-9.

85 A. A. Divayev, *Несколько слов о могиле* [Neskolko Slov o Mogile] (Mezar Hakkında Birkaç Söz), s. 193.

mış kıvrımlı bir saksaul (Haloxylon Bunge) ağacı büyümektedir (genellikle şifa verilmesi için).” diye yazmaktadır.⁸⁶ A. Divayev, Korkut’un mezarının iki tane fotoğrafını yayımlamıştır, İ. Kastanye’nin *Drevnosti Kirgizskoy Stepi i Orenburgskogo Kraya (Kırgız Stebi ve Orenburg Bölgesi Tarihi)* kitabında ve O. Ş. Gökyay’ın yayınında (s. 160-161) yeniden yayımlanmıştır. XIX. yüzyıl sonunda mezar tahrip edilmiş hâlde bulunmuştur. Sır-Derya yönündeki bir duvarı yıkılmıştır. A. Divayev 1898 yılında “*Sır-Derya tarafından yıkılan kadim mezar son günlerini yaşıyor.*” diye yazmıştır.⁸⁷ 1906 yılı yazında İ. Kastanye, Horhut köyünden geçmiş ama mezarı bulamamıştır. Aslında mezar 1927 yılına kadar var olmuştur (H. T. Zarifov’un bildirdiğine göre).

Bütün seyyahlar, “Oğuz asrı” rivayetleriyle bağlı diğer anıt mezarlar gibi bu mezarın olağanüstü uzunluğuna dikkat çekmektedirler: Derbent’te Oğuz mezarları, Salur-Kazan’ın karısı Burla-Hatun’un mezarı Urmiya yakınındadır, Oleariy’in verdiği bilgiyle de örtüşmektedir. A. Divayev “*Mezar inanılmaz uzunlukta ve hep kazılmış höyükten oluşmaktadır.*” diye bildirmektedir. “*Horkut-Ata’nın mezarı o kadar uzun ki, mezarın üstüne yapılmış ancak şimdi yıkılmış olan kubbenin (gumbet) duvarına kadar uzanmaktadır.*”⁸⁸ V. Velyaminov-Zernov eski mezarların alışılmışın dışındaki ölçüleri hakkındaki halk rivayetlerine uygun olarak “*Horkut, iki sajen boyunda idi.*” diye yazmıştır. “*Yarı yıkılmış anıtta onun kurulmuş olduğu yerde gerçekten de iki sajen (2,13 m) boyunda kilden tabut yapılmış, tabutun uzunluğu nedeniyle anıtın içerisine yerleştirilemediği için onun bir ucu dışarıda, duvarın üstüne yerleştirilmiştir.*”⁸⁹

A. Divayev’in derlediği halk efsanesine göre evliyanın ayakları devamlı olarak mezarın dışına taşıyormuş, hatta onlar hayır dualarla onu kapatıyorlarmış. Horhut-Ata “*Bir keresinde istemeden tanrı önünde günah işlemiş, uykusunda ayaklarıyla kız kardeşine değmiş (vurmuş), bundan dolayı da yüce Tanrı onun ayaklarını açıkta (çıplak) bırakarak cezalandırmıştır.*”⁹⁰

Horhut’un mezarıyla bağlantılı bir diğer efsaneyi L. Meyer bildirmektedir. Onun zamanında (1865) mezarların ortasında kerpiçten normal bir mezar inşa edilmiş, “*Beyaz renkli farklı taşlar yuvarlanıp teker teker çok uzaklardan buraya gelmiş, ama bir bütünlük oluşmadığı görülmektedir. Halk arasındaki inanışa göre güya bahadır Horkut kendi sonunu hissettiği için peygamber*

86 İ. V. Aniçkov, *О некоторых местностях Казалинского уезда, интересных в археологическом отношении* [O nekotorih mestnostyah Kazalinskogo uyezda, interesnih v arheologičeskom otnošenii] (Arkeolojik Bağlamda İlginç Kazalin Kazasının Bazı Yerleşim Yerleri Hakkında). PTKLA, god III, Taşkent, 1897,-1898, s. 54.

87 A. A. Divayev, *Еще о могиле* [Yişö o Mogile] (Mezar Hakkında), s. 040.

88 İ. A. Kastanye, *Древности Киргизской степи* [Drevnosti Kirgizskoy Stepi] (Kırgız Stebi Kadimliği), s. 217.

89 A. A. Divayev, *Несколько слов о могиле* [Neskolko Slovo o Mogile] (Mezar Hakkında Birkaç Söz), s. 193.

90 V. V. Velyaminov-Zernov, *Памятник с арабско-татарской надписью*, [Pamyatnik s Arapsko-Tatarskoy Nadpisyu] (Arapça-Türkçe Yazılı Eser), s. 283.

yurdundan bu taşları getirmiş ve bu seyahati bir gecede gerçekleştirmiştir.”⁹¹ Bu efsane açıkça Horhut’un mucizevi ölümü hakkındaki çok sayıdaki menkıbeyle bağlantılıdır.

A. Divayev’in yazdığına göre evliya Horhut’un mezarı çeşitli hastalıklardan mucizevi şekilde şifa bulmak isteyenlerin ziyaret yeridir. Buraya sıklıkla Kırgızlar ve Kazaklar evliya’yı yüceltmek için gelirler, geceyi gözyaşları ve dualarla geçirirler, şu veya bu illetten, özellikle kötü güçle bağlantılı olan ‘arvak’ genel adıyla bilinen hastalıktan şifa bulmayı umarlar⁹² (şaman-baksılar tarafından iyileştirilen ‘ruhlara’ yakalanma hastalığı çeşitleri; Kazakların inancına göre Horhut-Ata’nın da o sınıfa dâhil edildiğini görmekteyiz). Bunun dışında evliyanın mezarını kutsayarak ziyaret etmenin ayak hastalıklarına şifa olduğu hakkında rivayetler vardır. Perov kazası Kırgızı (yani Kazak) Kasımov, Divayev’e kendisini çocukluğunda romatizma hastalığı için Horhut’un mezarına götürdüklerini anlatmıştır.⁹³

İlki 1867 yılında V. Velyaminov-Zernov tarafından derlenmiş olan Horhut’un ölümüne dair efsane varyantları da Kazaklar arasında oldukça yaygındır. Bu derlemelere göre “*Horhut dünyanın bir bölgesinde yaşamış ve bir gece rüyasında birkaç kişinin mezar kazdıklarını görmüş. ‘Bunu kimin için kazıyorsunuz?’ diye sormuş. İşçiler de ‘Evliya Horhut için!’ demişler. Teleşlenen Horhut korkutucu ölümden kaçmak için dünyanın bir diğer ucuna göçmüş. Orada da aynı rüyayı görmüş. Sabah olunca tekrar yola koyulmuş. Evliya böylece bu görmenin etkisiyle dünyanın dört bir bucağını dolaşmış. Umutsuzca nereye gideceğini bilemeden dünyanın merkezine yerleşmeye karar vermiş. Düşünüldüğü gibi olmuş. Dünyanın merkezi Sır-Derya Nehri’nin kıyısı, özellikle de Horhut’un bedeninin şimdi bulunduğu yer olmuştur. Sır boyunda bu evliyanın göç hareketi bitmemiştir. Dünyanın merkezinde yine rüya görmüş. Evliya bu defa kaderini kurnazlıkla alt etmeyi planlamış. Yeryüzünde kendisi için kurtuluş olmadığını düşündüğü için suda yaşamaya hazırlanmış; Sır-Derya üzerine kilimini (hasır) yaymış ve üstüne yerleşmiş. Orada dombra çalarak 100 yıl yaşamış, sonra ölmüş. Dindar Müslümanlar onun bedenini alıp gömmüşler.*”⁹⁴

1897 yılında İ. Aniçkov’un derlediği efsaneye göre Korkut “*Jilmaya*”ya (rüzgâr kadar hızlı efsanevi deve) binmiş ve ölümden korkarak 100 (40) yıl Tanrı’dan kaçmış, ölümün onu yakaladığı yere henüz gelmemiş. Tanrı onu evliya yapmıştır.”⁹⁵

91 L. A. Meyor, *Материалы для географии* [Materialı dlya Geografii] (Coğrafya İçin Materyaller), s. 286.

92 A. A. Divayev, *Несколько слов о могиле* [Neskolko Slovo o Mogile] (Mezar Hakkında Birkaç Söz), s. 193.

93 Aynı eser, s. 193-194.

94 V. V. Velyaminov-Zernov, *Памятник с арабско-татарской надписью*, [Pamyatnik s Arapsko-Tatarskoy Nadpisyu] (Arapça-Türkçe Yazılı Eser), s. 283; sr.: İ. A. Kastanyev, *Древности Киргизской степи* [Drevnosti Kirgizskoy Stepi] (Kırgız Stebi Kadimliği), s. 216-218.

95 İ. V. Aniçkov, *О некоторых местностях Казалинского уезда* [O nekotoryh Mestnostyah Kazalinskogo uyezda]

P. S. Spiridinov'un bildirdiğine ("Kırgız", yani Kazak Tulıs Aşşubakov'un sözlerine, 1899) göre Horhut (yazar böyle adlandırmaktadır) "tabib imiş ve Sır-Derya boyunda "avul"da (şimdi onun mezarının olduğu yerin karşısı) yaşamış. "Tabib" kelimesini (Abulgazi'deki "vezir" gibi) burada baksı teriminin (bu da tabib, ama büyüsel Kazak şaman hekimi) yerine kullanılan halk hekimi olduğu açıktır. Horhut evde çok az süre bulunur, hemen hemen devamlı olarak hasta Kırgızlara (Kazak) yardım göstererek dolaşır ve kaybolurmuş. O, emekleri karşılığında para almaz, hiçbir ödeme talep etmemiş, insanların gönül rızasıyla verdikleri şeyden memnun olurmuş. Horhut'un kendi menfaatini gözetmediği, halkın yararına olan bu gayreti Allah'a hoş gelmiş ve Horhut bir keresinde uyuduğunda ona "Sen, ölümü anmadığın zamana kadar yaşayacaksın." demiş.

"O zamandan beri yıllar boyunca Horhut bir kez dahi olsa dili sürçüp ölümü anmamış. Bir keresinde tarlaya giren öküzleri güderken o yorulmuş, dinlenmek için oturmuş, kendini düşünmemiş: 'Eğer ölmezsem onu kovalayacağım ve yakalayacağım.' demiş. Öküz hemen yakalanmış, ama Horhut hata yaptığını anlamış. 'Ben dinlenerek rüya görmemden beri anmadığım ölümü andım.' demiş ve ruhunu korku sarmış. Horhut'un bütün düşüncesini kaplamış."

"Yaşamını kurtarmak için yaşam yerini değiştirmeye karar vermiş. Bunun için kanatlı *nor*'a (*nor* - tek hörgüçlü deve, masalsi kanatlı *nor* - celma çeşidi) binmiş ve dünyanın bir yanına gitmiş: Horhut, orada, uzakta ölüm kendisini bulamaz diye düşünmüş. O daha sonra bilinmedik bir ülkeye gelmiş. Horhut, insanların yol kenarında çukur kazdıklarını görmüş ve '*Kimin için?*' diye sormuş. '*Horhut için*' demiş kazıcılar. Horhut korkmuş, kazıcılara kendini tanıtmamış ve devesine binip dünyanın diğer ucuna gitmiş."

"Daha sonra dünyanın diğer, sonra üçüncü ve dördüncü köşesinde ona rastlamış. Kurtulma umudunu kaybettikten, uzun bir korkudan sonra Horhut, Allah'ın emrini beklediği kendi kulübesine dönmüş. Farklı yerlere seyahat ettiği *nor*'asını kesmiş, derisini torba şeklinde dikmiş ve onu kobuzuna geçirmiş (Korkut'un ilk kopuz çalan şaman ve ozan olduğu hakkında rivayeti); sonra bir halı almış ve onu ırmağın ortasına, suyun üzerine sermiş. Onun sözüyle halı suya batmamış ve akıntıya sürüklenmemiş. Horhut kendi kendine yüzen bu halı üzerinden ayrılmadan yaşamaya karar vermiş, ölümün kendisini karada arayacağını, bu mucizevi adasına gelemeyeceğini, su afetinin kendisini koruyacağını umut etmiş. 'Ölüm beni aramaya ne taraftan gelse ben onu görürüm.' diye yüzen bu halının üzerinde oturarak kendi kendine söylenmiş. Bu sırada Allah, tabibe yeni bir merhamet göstermiş: O, çadırını bu halının üzerine getirmeyi, karısını da yurta (çadır) yerleştirmeyi kararlaştırmıştır. Horhut

(Kazalin Kazasının Bazı Yerleşim Yerleri Hakkında), s. 54.

halinin üstünde oturmuş, ölümün gelişine karakolluk yaparak gece gündüz uyumamış. Kur-an'dan ayetler okuyup, dua edip yakarmış, kopuz çalıp kendi kendine melodiyiyle refakat etmiş (açıkça görülüyor ki, en baştaki şamanın büyüsel yakarışları Müslüman hikâyecinin sunumunda Kur-an ayetleriyle değişmiştir).”

“Böylece uykusuz ve duada bir haftadan fazla zaman geçirmiş. Horhut yorgunluktan tükenmiş, artık dayanamayarak ağır bir uykuya dalmış. Ölüm ise normal büyüklükte bir yılan suretinde halıya sürünmüş ve Horhut’u sokmuş ve Horhut hastalanıp ölmüş. Onu ırmağın sağ kıyısına, dağın yamacına (Sır-Derya’nın akıntısı Karmançı’dan 20 verst mesafede) nehrin kıyısına yakın gömmüşler; mezarına kobuz koymuşlar. Allah’a hoş gelmiş, Horhut’un kobuzu uzun yıllar boyunca cuma günleri, sanki kendi sahibine ağlar gibi içli içli ses çıkartırmış. Onun duyulan ağlama sesinden evliya tabibin adını çıkarmak mümkünmüş: Hor-hut, Hor-hut.”⁹⁶

“Horhut-Evliya” diye adlandıran ve çok güçlü İslami formdaki efsane Kazak İ. Cembisbayev tarafından yeniden aktarılmıştır.⁹⁷ Burada şaman-hekim Müslüman evliyaya dönüşmüş, hayatta iken gördüğü itibar, geleneksel şamanlık dinine aittir, Allah’ın gönderdiği melek Azrail ise ölümün habercisidir.

Horhut-evliya “kutsal bir kişidir”. O, burada uzun zaman yaşamış, “birçok hastalığa fayda göstermiştir” ve Kırgızlar (Kazaklar) arasında “büyük saygı ve hürmet görmüştür”. Ona “her yerde onlar tarafından kutsiyet atfedilir”, hiçbir Kırgız, onun önünden veya yanından dua ile selamlamadan geçmez, bu davranış o kişinin saygıdeğer ulu kişiye saygısının göstergesidir.

Bir gece Horhut’a Allah tarafından gönderilen ölüm meleği Azrail görünmüş ve ona gelecekteki sonunu göstermiş. Azrail, Horhut’a kendisinin temiz ve aziz ruhunu kederlendiren sayısız kötülüğün olduğu bu günahlı dünyada boşuna ıstırap çekmesinin Tanrı’ya hoş gelmediğini söylemiştir. Ancak Horhut “sevdiği bütün halkından ebediyen ayrılmış” ve “üç gün düşündükten sonra o ölümden kaçıp tanrının onu göremeyeceği bir yere saklanmaya karar vermiştir.”

Bu niyetle o “celmaya”sına binmiş ve ölümden kaçmak umuduyla dünyanın bir ucuna, batıya, daha sonra güneye, doğuya ve kuzeye kaçmış, ancak her seferinde korkup kaçtığı Yüce Tanrı’nın emriyle Horhut için mezar kazan insanlarla karşılaşmış. Hikâyecinin açıkladığına göre “*Horhut’a mezar hazırlayan bu kişi Tanrı tarafından elçi olarak gönderilen Azrail’dir.*”

İşte o zaman evliya yeis’e kapılır ve haykırır: “*Her yerde hazır olan Tanrım, ölümden kaçacağım yer neresidir?*” Gökten ona bir nida gelmiş: “*Benden*

96 P. S. Spiridonov, *Один из вариантов легенды о Хор-хуте* [Odin iz variantov Legendı o Hor-hute] (Hor-hut Efsaneleri Varyantlarından Biri), s. 18-19.

97 İ. Cembisbayev, *Хорхут Аулме* [Horhut Aulie] (Evliya Korkut), s. 582.

kurtuluşu bulmak için ilk kez kaçtığı yere geri dön; orada sen ebedi huzuru bulacaksın; önceki yaşadığın dünyanın tam merkezi olan yerde, seni yabancı illerden daha iyisi beklemektedir."

Horhut daha önce yaşadığı Sır-Derya kıyısına dönmüş ve "kendi arzusuyla canını Azrail'e vermiş." Onu oraya gömmüşler. Hikâyecinin sözlerine göre Kırgızlar (yani Kazaklar) arasında "Horhut'un ölümden korkarak Tanrı'dan kaç yıl kaçtığı hakkında" sonu olmayan bir tartışma devam etmektedir: bir grup 400 yıl, diğerleri 40 yıl diyor.

V. Vallyaminov-Zernov'un varyantı temelde G. N. Potanin'in Kazakistan'ın kuzeyinde Kökçetay bölgesinde, Valihanovlar "avul"unda yaptığı kısa derlemeyle örtüşmektedir.⁹⁸

Efsanenin benzer şekli Türkmenlerde de meşhurdur. A. Tumanskiy Türkmen atasözünü söylemektedir: "Korkut'a mezar kazma." Tumanskiy'nin açıklamasına göre "*Halk efsanesinde Korkut uzun süre kendisine mezar bulamayan bir bahadır, bundan dolayı onun için mezar kazmak beyhudedir*".⁹⁹

Efsaneyle bağlantılı olarak halk etimolojisi Korkut adını "korkmak-kork" fiilinin köküne dayandırmaktadır. İ. Anıçkov'un bildirdiğine göre "*Kırgızların (yani Kazaklar) açıklamasına göre bu ad <korkma>yı ifade etmektedir*".¹⁰⁰ G. N. Potanin (muhtemelen onun burada göndermede bulunduğu Ç. Valihanov'un sözüdür) Şamanın adı halk düşüncesinde Tatarca "kork" terimiyle bağlantılıdır.¹⁰¹ "Horhut" kelimesi çok temiz Kırgızca (yani Kazakça) bir kelimedir, çeviride "korkmak" anlamına gelmektedir, Kazak İ. Cembisbayev bu kelimenin aynı kökle diğer Türk dillerinde de olduğunu vurgulamaktadır (ezcümle Oğuz gruplarının dillerinde de).¹⁰² İ. Çekaninskiy işaret edilen etimolojinin teyidi için o kökten teşekkül etmiş adın Kazak dilinde çok yaygın olduğunu belirtmektedir (diğer Türk dillerinde olduğu gibi).¹⁰³

Etimolojik terim (Korkut), hatta diğer birkaç motif A. Jubanov'un Korkut'un doğumuyla ilgili efsanede muhafaza olmaktadır.

A. K. Borovkov, Korkut ismi üzerine yeni bir açıklama getirmektedir.¹⁰⁴ XII-XIII. yüzyılda Kur-an'ın yorumlanması (tefsir) ve Orta Asya'da yapılan motamot çevirisi bu metinde "korkmak" fiilinden türetilen "korkut", "kork-

98 G. N. Potanin, *В юрте последнего киргизского царевича* [V yurte poslednego Kirgizskogo Sareviça] (Son Kırgız Sareviç'in Çadırında). Russkoye Bogastvo, 1896, No. 8, s. 85-86.

99 V. V. Bartold, *Китаби-Коркуд* [Kiktabi-Korkud], s. 272.

100 İ. V. Anıçkov, *О некоторых местностях Казалинского уезда* [O nekotoryh Mestnostyah Kazalinskogo uyezda] (Kazalin Kazasının Bazı Yerleşim Yerleri Hakkında), s. 54.

101 G. N. Potanin, *Очерки северо-западной Монголии* [Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii] (Kuzey-Batı Moğolistan Notları), t.IV, Spb., 1882, s. 843.

102 W. V. Radloff, *Словарь* [Slovar] (Sözlük), t.II, s. 563-369.

103 İ. A. Çekaninskiy, *Баксылык* [Baksılık] (Baksılık), s. 77.

104 A. K. Borovkov, *Очерки истории узбекского языка* [Oçerki İstorii Uzbekogo Yazıka] (Özbek Dili Tarihi Notları), III, s. 163-165.

ganlar” (korkanlar) (Tanrı’dan korkanlar) vd., ismin dolaylı anlamlarının varlığını tespit etmeye imkân vermekte; “korkutgan” veya “kokutguçi” genellikle Arapça “nazir, nezir, elçi, mürşit” olarak çevrilmektedir. Bu durumda “Korkut” ismi böyle bir anlamı haiz ve köken itibarıyla bir lakap, takma ad olabilir.

Ç. Valihanov ve onun ardından G. N. Potanin’in¹⁰⁵ gösterdiği gibi ölüm korkusu ve ölümden kaçış düşüncesi, Tanrısal bildirim olarak yaşamın sonu olduğunu kabul eden İslam tasavvuruna yabancıdır. Bu bağlamda İ. Cembisbayev tarafından evliya Horhut’un tarihinde verilen bilgiye göre efsanenin Müslümanlaştırılmış versiyonu karakteristiktir; her yerde hazır ve nazır olan Tanrı’dan kaçılmayacağı, insana bir ömür tayin eden Tanrı’nın emrine karşı gelmenin sadece akılsızlıktan ibaret olduğu öğretilen dinî derstir. Bu iki yazarın düşüncesine göre efsanenin teması Şamanizm için fevkalade karakteristiktir. Valihanov’un teyit ettiği gibi “İslam tarafından caiz görülmeyen bizzat ölümden kaçış, Şamanist halkların efsanelerinin daimi motiflerinden biridir.” “Bundan dolayı Şamanizm’de ölümlle ilişkide Gök’ün (Tanrı) iradesi anlayış bakımından kadere yakındır, ancak yine de insanlar kaçıp kurtulmaya çabalarlar, eskilerin kendi ‘fatum’u (kader) ve dehşetli ‘tagdır’ önündeki Muhammediler gibi ona teslim olmamışlardır.”¹⁰⁶ Horhut hakkındaki hikâyenin paralelini Valihanov kendi derlediği “Ölü ve Canlı ve Onların Dostluğu Efsanesi”nde¹⁰⁷ sunmaktadır, orada kahraman, genç Kazak cigit (yiğit), ölüm meleği Azrail-Cebrail’den arkadaşı ölü yardımıyla kurtulmaktadır. Bu sonuca V. V. Bartold da katılmaktadır: “Müslüman evliya olarak Korkut efsanesinde İslam öncesi dönem inanç izleri muhafaza olmuştur.”¹⁰⁸

Korkut efsanesiyle bağlantılı olan ve bizzat Korkut’un kendisine atfedilen “Korkut-Küy” vardır. *Küy*, kobız ile çalınan Kazak halk müziğidir, kısa nesihikâye şeklinde müzikal piyes icrasıyla gösterilen, onunla bağlantılı halk efsanesini resmeden müziktir. “Korkut-Küy” Korkut’u müzik ve şarkının atası, kobızı ilk yapan kişi olarak tasvir eder. Muhtar Avezov’un “Korkut-Küy” şiirsel düzenleme içeriği şöyledir: “Efsanede, Korkut gençliğinden beri insan yaşamının sürekli olmayışına katlanmıyormuş ve kaçış olmayan ölüme karşı savaşımaya karar vermiş. Ölümsüzlük düşünceleri ve hayalleriyle ıstırap çeken Korkut insanlardan uzaklaşır ama her yerde ve hep ölümü görür: ormanda çürüyen ve devrilen ağaçlar ona ölümü ve Korkut’ın kendisi için kaçınılmaz sonu, stepte-güneş altında kavrulan otlar, ona yine aynı şeyi, hatta yıkılmayı, tahrip olmayı bekleyen haşmetli dağlar ona ölümü anlatır. Korkut’ı da böyle bir sonun beklediğini söylerler. Bütün bunları gören ve işiten Korkut kendi

105 G. N. Potanin, *Очерки северо-западной Монголии* [Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii] (Kuzey-Batı Moğolistan Notları), t. IV, s. 847.

106 Ç. Ç. Valihanov, *Сочинения* [Soçineniya] (Eserler), s. 29.

107 Aynı eser, s. 29-35.

108 V. V. Bartold, *Введение* [Vdeniye] (Giriş), 1.17.

yalnızlığı, ıstırapı içinde ağaçtan oyarak ilk kobızı yapmış, ona tel takmış ve kendi ıstıraplı duygu ve düşüncelerini dökmüş. O, bu melodiye kendi ruhunu katmış, bütün dünyaya onun tellerinden mucizevi sesler yayılmış, onun yaptığı kobız dünyada yayılmaktadır; Korkut adı kobızın tellerinde ve insanların yüreklerinde ölümsüz olmuştur.”¹⁰⁹

Kazak müzikolog akademisyen Ahmet Jubanov “Korkut-Küy” ve onunla bağlantılı efsanelerin, Batı Kazakistan’da (eski Akmolın bölgesi) Tama Boyu’nda Kobızcı İhlas’ın (1843-1916) icrasında biraz farklı içerikleri olduğunu aktarmaktadır. Halk rivayetinde Korkut adının tesadüfi olarak ailesince verilmemiş olduğu söylenir. Korkut doğduğunda onun çevresindekiler ve anesi çocuk değil, şekilsiz bir “torba” görmüşler, insana pek benzemiyormuş.¹¹⁰ Annesi bir yaratık değil insan doğurduğunu yürekten hissederek bu sessiz “torbayı” eline almış ve gömleğe sarmış. Zayıf ses çıkaran küçük bir insancık olmuş. Anası onu beslemeye başlamış, bebek ağlamış. Gerçekten korkan insanlar yurta (çadır) geri dönmeye hazırlandıklarında bebeğe “Korkut” adının verilmesini istemişler. O yirmi yaşını doldurduğunda rüya görmüş. Beyazlar içinde bir varlık ona ancak kırk yıl yaşayacağını söylemiş. O zaman Korkut ölümden kaçışı aramaya başlamıştır. O zaman kendi Jelmaya’sına (rüzgâr gibi hızlı masalsı deve) binmiş ve yola koyulmuştur. Kobızcı burada Jelmaya’nın yumuşak tırısını tasvir eder. Korkut yolda toprağı kazan birkaç kişiyle karşılaşır. Onun “ne yaptıkları” sorusuna insanlar “ölü Korkut’a mezar kazdıkları” cevabını verirler. Korkut buralarda ölümden kaçmanın mümkün olmadığını hissederek daha ileri gider. Böylece “dünyanın dört bir ucunda” bulunur ve her yerde ölümle karşılaşır. Dönüş yolunda Jelmaya, binicisinin mahzun hâlini hissederek hazin sesler çıkarır. Kobızcı burada tellere basmadan, deri *deka*¹¹¹ üstündeki üç deliği sırasıyla kapatarak, yayla tellere dokunarak icra gerçekleştirir. Çıkan ses gerçekten de deve böğürtüsüne çok benziyormuş. Korkut, Sır-Derya’ya geri dönmüş. O burada sevdiği Jelmaya’sını kurban sunmuş, su üzerine bir halı yayıp üstüne oturarak *deka*’nın üst kısmını Jelmaya’sının derisinden yaptığı kobızını çalmış. Korkut dostu Daraboz vasıtasıyla tek kız kardeşi Ak-Tamak’a veda selamını yollamıştır. Ölüm Korkut’u beklemektedir, ama o ise gündüz ve gece kobızıyla “yaşam şarkısını çalmaya devam eder, o zamandan beridir bu şarkı çınlamaktadır, ölüm ise ona yanaşmaya cüret edememektedir. O yorgunluktan ezilmiş, bir anlık (uykuya) dalmış, ölüm ise zehirli “Kayrak-Jılan” suretine bürünmüş, onu ısırması ve Korkut ölmüş.”

109 M. O. Auezov i L.Sobolev, *Эпос и фольклор казахского народа* [Epos i Folklor Kazahskogo Naroda] (Kazak Halkı Folklor ve Destanı), s. 228.

110 Çoban ve peri kuğunun oğlu Depe-Göz’ün doğumu motifiyle aynılığını kıyaslayınız: V. V. Bartold, *Книга Кorkyda* [Kniğa Korkuda] (Korkut Kitabı), s. 77.

111 Keman, gitar, bağlama gibi müzik aletlerinde tellerin altındaki kapak (ç.n.)

O zamandan beri ise müzik ölümle savaşmaktadır. Müziğin çınladığı yerde ölüm hüküm süremez.”¹¹²

A. Jubanov’un sözlerine göre “Korkut-Küy” “Gerçekten büyük etki uyandırmaktadır. O hacim olarak minyatürdür ama içeriği çok derindir. Bu kobiz piyesinin ilginç bir numunesidir ki, halkta sayısız varyantı vardır.” A. Jubanov, Korkut’un Kazaklarda “bütün kobizcilerin atası” olarak kabul edildiğini teyit etmektedir. Bununla beraber büyücü-baksılar kabızı “kutsal bir enstrüman” kabul ederek “halka herhangi bir ‘küy’den bölüm icra ederler. Onlar kendi icralarında ‘küy’e “mistik <öbür dünya> karakteri verirler, bunu yay altında kısık, vızıltılı, gizemli bir sesin doğduğu düşük ses perdesinde dualar ve yakarışları altında kalarak yaparlar.” Buna mukabil halk ozanı İhlas Kobiz’in diyapozanın hacmi, ifade kudreti ve zenginliğini kullanmaktadır, hem de ‘küy’e başka, mistik karakter değil de, “dünyevi” yaşamı güçlendiren bir karakter vermiştir.¹¹³

Halk türkücüleri ve ozanları tarafından bu enstrümanlar icra edilen kobiz’in ilk yapıcısı ve hamisi (pir) Korkut-Ata hakkındaki halk efsanesi Karakalpaklar arasında da bilinmektedir. Halk bilimci Kallı Ainbetov Kongrat Kabilesi Karakalpak Kondekli Boyu’ndan Karakalpak Ozan Cirat Esemurat’ın (doğum 1894) anlattıklarından onun erken dönem bilinmeyen şeklini derlemiştir.¹¹⁴

Korkut-Ata her türlü melodiyi çalabileceği bir müzik aleti yapmayı hayal ettiğini anlatıyor. Bunu yapacağı ağacı seçebilmek için uzun süre sıkıntı çekmiş ama hiçbir fayda olmamış. Bir keresinde ormanda böyle bir ağaç ararken ona üzerinde çalıştığı müzik aletini göstermesini isteyen şeytanlar görünmüş. O, ormanda gidiyormuş gibi yapmış, Korkut-Ata onların tarafına dolanmış ve sessizce saklanmış ve neler konuştuklarını dinlemeye başlamış. Onlar konuşmaya başlamışlar: “Korkut-Ata kobiz yapamaz, çünkü o sıradan bir ağaçtan kobiz yapılamayacağını bilmiyor. Yaban domuzu tarafından kırılmış loh-jide (küçük funda) ağacının kuru dalını alıp ondan bir ark yapmak, onun üzerine homurtucu (gürültücü) deve derisi geçirmek, kişneyen bir aygır kılından tellerini hazırlamak, telleri sasık kuray (şereşnik)¹¹⁵ bitkisiyle yapıştırmak gerekir, işte bu gerçek bir kobiz olur.” Korkut-Ata bunları duymuş ve şeytanların söylediği gibi yapmış. Çok iyi bir kobiz olmuş. İşte Korkut-Ata, kobiz çalanların piri, hamisi sayılır.

Eğer Oğuz Destanı’nda Korkut, uzanların (ozan) hocası, onların hamisi ve başı - ilk uzan olarak kobiz çalarak kendi türkülerini icra ediyor ise, Ka-

112 A. Jubanov, *Струны столетий* [Strunu Stoletiy] (Yüzyılın Dizeleri), s. 230-231.

113 Aynı eser, s. 232-235.

114 Dostum Lalı Aimbetov’a Karakalpak halk destancıları hakkında hazırlamış olduğu doktora tezinden bu materyali bildirdiği için teşekkürlerimi sunuyorum

115 Kobiz için kalafon ve yapıştırıcı hazırlanan maydanozgillerden bitki.

zak (Karakalpak) halk menkıbelerinde aziz Korkut-Ata kobızın ilk yapıcısı ve onu icra eden ilk halk ozanı ve türkücüsüdür. Geçmişin ozanı, ozanların hocası, yaşlı ve bilge tabip hakkındaki halk tasavvurları arasındaki böyle bağlantı halk ozanı ve şamanın, bilge-hekimin gücü ve şiirini birleşik yekpare olduğu kadim zeminde doğmuştur. “Müslüman âlime atfedilen kobız çalma” V. V. Bartold’un adilane bir şekilde belirttiği gibi “Orta Asya Şamanizm’inin mirasıdır.”¹¹⁶

Ç. Valihanov’un söylediğine göre “Kırgız (yani Kazak) şamanlarında Horhut’un kobız çalmayı ve ‘sarın’ (türkü) söylemeyi öğreten ilk şaman olduğu efsanesi vardır.”¹¹⁷ Kazak baksı’sının (şaman) mistik seansı “Evliya Korkut’a ait enstrüman kobız çalma ve sarın adı verilen türkü icrasıyla” gerçekleşmektedir.¹¹⁸ Valihanovların bilgilerini kullanan G. N. Potanin Korkut’u “ilk Kırgız (Kazak) şamanı” saymaktadır, “rivayete göre onun ilk Kırgız (Kazak) şairi olarak görüldüğünü düşünmek için bazı veriler vardır.”¹¹⁹ Etnograf İ. Çekaninskiy (Semipalatinsk): “Kazakların menkıbelerine göre bilinmektedir ki, ‘baksı’ların hamisi ve ilk baksı olan Korkut veya Korkut diye biri, ‘baksı’nın yakarış şarkısı için motif/melodi vermiştir, örneğin bu motifi (melodi) veya ona benzerini duyduktan sonra baksı (şaman) hemen histeri hâline geçmekte ve kendi yakarışlarını (büyüsel sözler) söylemektedir.” diye yazmaktadır.¹²⁰ İ. Kastanye, Korkut’un “bütün ‘baksı’ların piri (ustası) sayıldığını” bildirmektedir. “Büyücü, kâhin ve aynı zamanda müzisyen, o, Kazaklara çok sevdikleri müzik aleti kobız çalmayı öğretmiştir.”¹²¹

Kazak ‘baksı’larının kobız melodisiyle mistik seanslar zamanında kötü ruhları kovmak veya geleceği önceden haber vermek için onlar tarafından kullanılan yakarışlarda, Şamanizm dininin tanrılarının adlarıyla beraber Müslüman evliyaların, halkın atalarının ve kahramanlarının adları ve genellikle “Evliya Korkut-Ata” adı da zikredilmektedir. Örneğin, İ. Kastanye tarafından yayımlanmış ‘baksı’nın türkülerinde: “Nehir (Sır-Derya olduğu aşikârdır) ağzında yaşayan gözüpek Korkut (Su ayağı er Korkut), kötülüğü kov... nehir ağzında yaşayan gözüpek Korkut, sen hastalığı kov!”¹²² denilmektedir veya başka bir yerde: “Aziz Korkut-Ata! Senin yardımının istiyorum!”¹²³ Benzer tarzda ilk metin W. V. Radloff tarafından 1860’lı yıllarda Güney Sibiry’a da

116 V. V. Bartold, *Введение* [Vdeniye] (Giriş), II. 15-16.

117 Ç. Ç. Valihanov, *Сочинения* [Soçineniya] (Eserler), s. 29.

118 Aynı eser, s. 279.

119 G. N. Potanin. 1) *В юрте последнего киргизского царевича* [V yurte poslednego Kirgizskogo Sareviça] (Son Kırgız Sareviç’in Çadırında), s. 85; 2) *Очерки северо-западной Монголии* [Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii] (Kuzey-Batı Moğolistan Notları), t. IV, s. 843.

120 İ. A. Çekaninskiy, *Баксылык* [Baksılık] (Baksılık), s. 77.

121 J. Castagn’e, *Magie et exorcisme chez les Kazaks-Kirghizes*, стр. 61.

122 Aynı eser, s. 78 i 80.

123 Aynı eser, s. 9899.

Semipalatinsk'ten kuzeye doğru Kulundın stepi Kazakları arasında kamlık ayını sırasında derlenmiştir. Burada Korkut, diğer koruyucularla beraber, şu sözlerle çağrılır: “*Olu desam olu emas; tiri desam tiri ema, Ata Korkut aulıya*” (Ölü desam ölü değil, diri desam diri değil, Evliya Korkut-Ata).¹²⁴ Radloff, Korkut efsanelerini bilmeden bu metnin doğru çevirisini verememiştir. V. V. Bartold, ölümsüzlüğü arayan ve Hızır Peygamber ile yakınlaştıran kadim şamanın ölümsüzlüğü hakkındaki kendine özgü halk tasavvuruna işaret edildiğini görmektedir. “*Korkud, insanlar arasından uzaklaştı ama ölümsüzlüğe ulaşamadığı hakkında inanışlar vardır, yani Korkud efsanesi İslam ile Batıdan Doğuya gelen ‘Hızır’ (Türklerin söyleyişle Hızır) Peygamber menkıbesidir, elbette bu Batıda birkaç yerleşim yerinde bulunan (yukarı Mısır’da ve Şatt-al-Arap ağzındaki adada) Korkud’un mezarını işaret etmeye ve ona hürmet ile saygı göstermeye engel olmamaktadır; Hızır’ın mezarını göstermişlerdir.*”¹²⁵ V. V. Bartold, *Atalar Sözü* kitabında Hızır’ın Korkut ile birlikte bilge-şifacı olarak zikredildiğini ilave etmektedir: “*Tanrı sana Hızır Peygamber’in iyileştiriciliğini bağışlasın, Korkut Ata’nın bilgisini bağışlasın.*”

Korkut efsanesinin Kazaklarda muhafaza olduğu şekildeki izlerini Abulgazi’nin *Şecere-i Terakime*’sinde bulmak mümkündür. Korkut-Ata tarafından Salur Kazan Alp için düzülen *tardım*’da (soylama) bir şöyle ifade edilmektedir:

“*Gezgin Korkut, bil, sen yakında öleceksin.... Kervan gitti, sen çok geciktin, yola koyul!*”¹²⁶

Seyyah Korkut suretinin ve önünde bekleyen ölümün hatırlatılmasının Oğuzların kadim geçmişine dayanan efsane ile doğrudan bağlantılı olduğunu düşünmek mümkündür.

Bu Şamanist tasavvur dairesine Korkut’un “yağmur iyisi” olduğunu gösteren gözden uzak kalmış Türkmen versiyonunu da dâhil etmek mümkündür.¹²⁷ Mistik vasıtalarla genlikle de *yada, cay* (yağmur taşı) yardımıyla hava tahmini yapmak Sibiry ve Orta Asya Türk dilli halklarının yaygın şaman âdetlerine aittir ve Oğuz “rahiplerinin” (şaman) X. yüzyılın başındaki uygulamalarında görülmektedir.¹²⁸

124 W. V. Radloff, *Образцы* [Obraztsı] (Nümuneler), t. III, s. 47, stih 29-31.

125 V. V. Bartold, *Турецкий эпос и Кавказ* [Turetskiy Epos i Kavkaz] (Türk Destanı ve Kafkasya), s. 118.

126 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Turkmenlerin Şeceresi), s. 72.

127 A. N. Samoylovic, *Очерки по истории туркменской литературы* [Oçerki po İstoriı Turkmenskoy Literaturı] (Türkmen Edebiyat Tarihi Notları), s. 145.

128 Sr. Arap coğrafyacı İbn al-Fakih’in bildirdiği ile (902 yılı suları) kıyaslayınız. “Knige Rasskazov o Stranah” kitabında (MITT, t.I, 1939, s. 153-155). Ayrıca kıyaslayınız: V. V. Bartold, *Отарк истории Семиречья* Otark istorii Semireçya. İz. 2-ye, Frunze, 1943, s. 83 (XVI. yüzyıl sonu Müslüman tarihçinin verdiği bilgiler); S. Y. Malov, *Шаманский камень яда у тюрков Западного Китая* [Şamanskiy Kamen Yada u Turkov Zapadnogo Kitaya] (Batı Çin Türklerinde Şaman Yada Taşı). SE, 1947, No. 1, s. 151-160; V. M. Jirmunskiy, *Введение в изучение эпоса «Манас»*. Сб. «Киргизский героический эпос Манас», [Vdeniye v İzuçeniye Eposa “Manas”]. Sb. “Kirgizskiy Geroiçeskiy Epos Manas” [Manas Destanı Araştırması ve Giriş. “Kirgiz Kahramanlık Destanı Manas” kitabı], M., 1961, s. 78. “Kazanskaya İstoriya” (XVI v.) “Kazan büyücülerinin büyüyle” çağrılan “büyük yağmuru” hatırlatmaktadır. Bk.

Prof. B. A. Karriyev'in verdiği, önceki veriyi teyit eden bilgiye göre "*Türkmenlerde yağmurun hamisi Burkut Ata'ya kurak geçen yıllarda su (yağmur) vermesi amacıyla kurban sunma âdeti vardır. Oğlağı herhangi bir mezarlıkta kurban ederlerdi.*" Burkut-Ata veya "Barkut Evliya'nın mezarı Aşkabad'ın batı kıyısında bulunmaktadır ve eskiden beri ziyaret yeriymiş. Şu soru ortaya çıkmaktadır: Burkut-Ata'yı efsanevi Korkut-Ata ile bağdaştırmak gerekir mi? Yerel halk Prof. Karriyev'e Türkmenistan'ın güneyinde Kara-Kala bölgesinde *Gorkuding dati*'ni (Korkut şehri) göstermişlerdir.

4. Oğuzların batıya, Güney Kafkasya ve Küçük Asya'ya, Selçuklular dönemindeki ilerlemeleri sadece Oğuz destanlarının yeni vatanına taşınması sonucunu değil, onların yaratıcı işlenmesi ve yeni konularla ikmalî, ayrıca yeni yerel zaman ve mekâna uyarlanması, ezcümle Korkut-Ata kült ve adıyla bağlantılı olduğu sonucunu getirmiştir. XVII. yüzyılda Alman İmparatorluğu Moskova ve Pers Büyükelçiliği mensubu Adam Oleariy (1638) Derbent şehrinde fazla uzak olmayan, Pers ve Dağıstan Tatarları arasında (yani Azerbaycan'ın kuzey sınırında, Hazar Denizi kıyısında) sınırı oluşturan küçük nehre yakın yerde bulunan "İmam Korkut"un mezarını görmüş ve tasvir etmiştir. Yerel menkıbeye göre "İmam Korkud", "Kassan Han"ın (yani Salur Kazan) savaş arkadaşıdır ve putperest Lezgiler arasında Müslüman tebliğcidir. "*Korkud'un, Hz. Muhammed'in (as) sahabesi olduğu, daima onun ayağının dibinde olduğu, ondan eğitim aldığı ve ondan sonra üç yüz yıl daha yaşadığını anlatırlar.*" (Korkut'un Raşid-ed-Din, Abulgazi ve *Kitab-ı Korkut*'ta uzun yaşadığı hakkında benzer tasavvurlarla kıyaslayınız). "*O, Han Kassan'a giderek, onun önünde 'lütne' (dombra olduğu açıktır) çalmış ve Hanın Lezgileri savaşta yendiğini ikna eden türküleri söylemiştir. O, Lezgiler veya putperest olan Dağıstan Tatarlarına başvurmayı kabul etmiş, aralarında açıkça vaaz etmeye başlamış, onlar da onu öldürmüşler. Onun mezarı kayalık dağa oyulmuş büyük bir mağaradır. Onun kabri dört tahtadan mihlanmış; uzak arka kısmı, topraktan iki dirsek yüksekte olup gayet köhne bir manzara arz etmekte ve herkes tarafından görülmektedir.*"

A. Oleariy'in anlattığına göre bu evliyanın kabri bir kült yeri imiş ve yaşlılar tarafından korunmuştur. Belirli günlerde burada "kurban sunumu için ayin" gerçekleştirilirmiş: "*Şehirden ve uzaklardan kadınlar ve kızlar gelirler, yalın ayak mağaraya girerler, tabutu/mezarı öperler ve onların her biri dileklerinin gerçekleşmesi için yere otururlar. Duadan sonra onlar yine kutsal kabul ettikleri ihtiyar için bir kurban sunarlar ve gece boyunca mezarın yanında yanan kandili beslerler. Sundukları kurban peynir, yağ, süt, ekmek, para, şarap vb. şeylerdir. Bütün gece boyunca biz kendi kampımızda iken bu gömü yerinde...*

Kazanskaya İstoriya. G. N. Moiseyeva tarafından hazırlanmış makale metninin hazırlığı. Pod. Red. Çl. –korr. AN SSSR V. P. Adrianovoy-Perets, M.-L., 1954, s. 85.

eğlenen, dans eden birinin güçlü çılgılığı duyulmuştur. Putperest veya barbar oldukları intibai uyanmıştır."¹²⁹

A. Oleariy'den sonra Korkut'un Derbent'teki kabrini Türk Evliya Çelebi (1647) ziyaret etmiştir. Kendi *Seyahatname*'sinde (bölüm II) "Dede Korkud"u "Büyük Sultan" diye adlandırmaktadır: "*Şirvan sakinleri bu Sultan'ı ulularlar (tapınırlar).*" Yine aynı kitapta (bölüm IV) bir süre sonra bulunduğu (1655) Ahlat'tan bahsederek Çelebi: "Korkud-Han, Osmanlıların ataları arasında Ahlat'ta yaşayanlardan biri olduğunun" altını çizmektedir.¹³⁰

Korkut suretin Müslümanlaşmasını biz iki kutupta kadim rivayetin tekâmülünde takip edebilmekteyiz: *Kitab-ı Korkut*'ta olduğu gibi aynı şekilde Oğuz Destanı'nda ve Türk atasözleri kitabı *Atalar Sözü*'nde ve putperest şamanı Müslüman evliyaya dönüştüren Orta Asya halk efsanesinde. Bu süreç Korkut suretinin çok eskiden bilgelik ve kutsallık halesiyle çevrelenmiş olmasının zorunlu bir sonucudur ve Oğuzların yeni inancı kabul etmesinden sonra bu hale ile çevrelenmiş olarak kalmıştır. Müslümanlaştırmadaki bu uç şekil Korkut'u Hz. Muhammet'in çağdaşı, "müşahidi" ve putperest Oğuzlar arasında İslam'ın tebliğcisi, A. Oleariy tarafından derlenmiş daha geç dönem hikâyede inancı için içkence gören olarak dönüştürmüştür.

İkinci Oğuz İnal-Han zamanına yakın, Hz. Muhammet'in (a.s) ortaya çıkışı dönemine ait sürecin başlangıcını Raşid-ed-Din'de (XIV. yüzyıl başları) takip ediyoruz. Onun anlattıklarına göre Dede Korkut, Peygamber'i görmüş, İslam'ı kabul etmiş ve onun Oğuzlar arasındaki "vaizi, tebliğcisi" olmuştur. Raşid-ed-Din'e dayanan Abulgazi bu görüşü reddetmek zorundadır, çünkü yukarıda söylenen oldukça akıselim kronolojik temellerle karşı çıkmıştır.

Korkut hakkındaki Müslüman efsanesinin daha sonraki gelişimini XV-XVI. yüzyıllara ait yazılı kaynaklardan takip etmek mümkündür. Yazıcıoğlu'nun *Selçukname* kitabında (XV. yüzyılın ilk yarısı) bu düşünce sarih şekilde ifade edilmiştir: "*Peygamber zamanına yakın Bayat Boyu'ndan Korkut-Ata çıktı, adı kutlu olsunç.*" Bu formül bizzat *Kitab-ı Korkut* mukaddimesinde de tekrarlanmıştır.

Bayburtlu Osman'da (XVI. yüzyılın son çeyreği) Oğuzlar hakkındaki efsane kategorik şekilde epik Bayındır-Han, onun "veziri" Kazan-Han ve Oğuzların "şeyhi" Dede Korkut zamanına ait görülmüştür ve burada oldukça iyi işlenmiş olup sanatsal bir şekillendirme demek mümkündür.

129 Adam Oleariy, *Описание путешествия в Московию* [Opisaniye Puteşestviya v Moskoviyu] (Moskova'ya Seyahat Tasviri), s. 490; V. V. Bartold, *Еще известие о Кorkуде* [Yişö izvestiye o Korkude] (Korkud Hakkında Haberler), s. 075-077.

130 V. V. Bartold, *Еще известие о Кorkуде* [Yişö izvestiye o Korkude] (Korkud Hakkında Haberler), s. 077, prim. 4. Sr: K. A. Inostrantsev, *Кorkud в истории и легенде* [Korkud v İstoriî i Legende] (Tarih ve Efsanede Korkud), s. 04, Sr: Takje, Erg., s. 44.

“Kâinatın rehberi Muhammet Mustafa (a. s.) Mekke’de dünya geldi, Bayındır-Han, Allah’ın elçisini gördü ve ona inandı. Kazan-Han ve Dundar Bey’i kutsal Kâbe’ye ve Peygamber’e gönderdi, onlara selam olsun. Bayındır-Han İslam toplumuna bağlılığını bildirdi. Bundan dolayı Kazan-Han onlardan (Oğuzlar) beylerle Kâbe’ye gitti, orada Peygamber’le görüştiklerinde, orada mescitte oturdular. O, uzun bıyıklı, uzun tırnaklarıyla ve tıraş edilmiş saçlarıyla garip bir insan kalabalığını gördü; (bu insanlar) duvara yanaştılar: Onlardan sadece mihrabın (sunak) boş kaldığını söylerler. O zaman elçi (Peygamber Muhammed) onları imana davet etti ve onlar da onu kabul ettiler. Selman-i-Farisi (Allah ondan razı olsun) onlara gönderildi. Demirkapı’ya gelerek (Derbent’te Demirkapı) o, onlara İslam inancını, ibadet etmeyi ve orucu öğretti. Dede Korkut’u onlar üzerine şeyh olarak bıraktı.”¹³¹

Selman-i-Farisi ismi “inancın şahidi” ve Oğuzların dini öğreticisi olarak 1481 yılında yazılmış Bayat Boyu’ndan ve yazılı kaynak *Oğuz-ñame*’ye göndermede bulunan Tebrizli Hasan Ben Mahmud’a ait olan *Cam-i Cemayin*’de Dede Korkut adı birlikte zikredilmektedir.¹³² *Kitab-ı Korkut*’ta Bugdur Boyu’ndan, Dış Oğuz beylerinden olan ve Hz. Muhammet (a. s.) zamanından Salur Kazan ve Korkut zamanına kadar yaşamış olan yaşlı Emen bu rolü icra etmektedir.

Böylece ilk olarak Orta Asya’daki yurtlarında, halk efsaneleriyle çevrelenmiş, köken olarak putperest kadim kült yeri olan, ancak İslam inancı genel şekillerini kabul etmiş yakın zamana kadar Korkut’un mezarının muhafaza olduğu Sır-Derya’nın aşağılarında teşekkül etmiş olan akıllı hoca (rahip) ve halkın aydınlatıcısı, kadim şaman ve Ozan Korkut hakkındaki menkıbeler Oğuzlar tarafından Yakın Doğu’ya taşınmıştır. V. V. Bartold “Eğer Korkut kültü Oğuzlardan tevarüs etmiş ise, o zaman bu kült Sır-Derya’da en az bin yıllık bir geçmişe sahiptir; Sır-Derya’nın aşağı akıntısı boyunca yerleşim olduğu dönem, bilindiği üzere X. yüzyılda Oğuzların yaşamının merkeziydi; o zamanda Müslüman kolonisi burasını ‘Al-Karne al-Hadisa (Arapça), Dih-i Nau (Farsça), Yanıkent (Türkçe)’ olarak adlandırıyordu, şimdiki Cankent Vadisi Oğuz kağanlarının kışlık ikametgâhı idi.” diye yazmaktadır.¹³³

V. V. Bartold bu durumu Orta Asya Türkleri tarihi hakkındaki İstanbul konferanslarında bir kez daha tekrar etmiştir: “Sır-Derya kıyılarından Oğuzlar tarafından halk bilgeliğinin sözcüsü ve hamisi, halk rahibi ve ozanı Korkut hakkındaki menkıbeler batıya taşınmıştır.” “Bütün bunlar Korkut menkıbelerinin İslamı kabul etmiş olan Oğuzlar tarafından Müslümanlık öncesi dönemden batıya taşınmış olduğunu düşündürmektedir.”¹³⁴

131 Ergin, s. 40-41.

132 Aynı eser, s. 39.

133 V. V. Bartold, *Введение* [Vdeniye] (Giriş), I.8.

134 V. V. Bartold, *История тюрков Средней Азии* [İstoriya Turok Sredney Azii] (Orta Asya Türkleri Tarihi), leksiya VI,

Efsanevi Korkut'un tarihî prototipini oluşturmak çok büyük bilimsel bir ilgi uyandırmaktadır: Korkut, halk menkıbesiyle oluşturulmuş, Orta Asya'nın göçebe halklarının ataerkil çağının meşhur/bilinen tipik bir sosyal genelleme- si ve toparlayıcı bir suretidir. Üstelik Abulgazi'de yer alan onun çizgilerindeki birçok unsur eğer tarihsel doğrular değilse, bunlar uzun tarihsel faktörlerde teşekkül etmiş destani menkıbelerdir.

Korkut adı doğrudan Oğuzlarla ilişkiye girmiş olan Orta Asya steplerinin göçebe boyları arasında yaygınlık kazanmıştır: Konstantin Bagranorodnogo'ya göre (948) kendi döneminde (IX. yüzyılın sonları) Peçeneklerin Oğuzlarla çarpışmalarında bu halkın boylarından birine reislik yapan Peçenek beylerinden birinin adı *Koirhoistas* (Korkut) idi.¹³⁵ Eğer bu ismin popülerliğini Oğuzların gerçek veya efsanevi Korkut'una dayandırılırsa, o zaman Korkut'un zamanını IX. yüzyıla kadar götürmek gerekmektedir. İbn-al-Asir tarafından Oğuz gruplarından iki kabileden (Uçuk ve Buzuk) birinin reisi (emir) olarak anılan diğer Korkut, onların Şelçuk Sultanı Sincar ile çarpışmalarına katılmıştır (hicri 546/ miladi 1141-1142). K. İnostrantsev bu Korkut'u efsane kahramanı ile aynılaştırmaya çabalamıştır.¹³⁶ Ancak V. V. Bartold doğru bir şekilde bu hipotezin temelsizliğini göstermiştir.

Şecere-i Terakime'de Kayı Boyu'ndan "Urgenç, Murgab ve Tecen'de mukim olmuş İl'in eski büyük beyi", Türkmen beyleri Ali-Han'ın oğlu Kılıç-Arlan (Şah-Melik) ve Togurmuş oğlu Togrul-Bey arasındaki kanlı kabile savaşına iştirak etmiş başka bir Kırkut-Bey zikredilmektedir.¹³⁷

Bu tarihî ve yarı tarihî isim defaten efsanevi Korkut'un Oğuzlar arasındaki popülerliğine delil oluşturmaktadır.

1. 102..

135 Konstantin Bagranorodny, *Сочинения* [Soçineniya] (Eserler). Per. i predisl. Gavriila Laskina. M., 1899, s. 140; V. V. Bartold, *Китаби-Коркуд* [Kitabi-Korkud], I s. 204; K. İnostrantsev, *Коркуд в истории и легенде* [Korkud v İstorii i Legende] (Tarih ve Efsanede Korkud), s. 092.

136 K. İnostrantsev, *Коркуд в истории и легенде* [Korkud v İstorii i Legende] (Tarih ve Efsanede Korkud), s. 042-046; V. V. Bartold. 1) *Китаби-Коркуд* [Kitabi-Korkud], I, s. 24; 2) *Султан Синджар и гуаи* [Sultan Sincar i Guai], s. 046-049.

137 A. N. Kononov, *Родословная туркмен*, [Rodoslovnaya Turkmen] (Türkmenlerin Şeceresi), s. 67-68. Sr. V. V. Bartold, *Очерк истории туркменского народа* [Oçerk İstorii Turkmenskogo Naroda] (Türkmen Halkı Tarihi Bilgileri), s. 53.

